

Samostani i pustinje južne strane otoka Brača

Stanković, Amalija

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Split, Arts Academy / Sveučilište u Splitu, Umjetnička akademija**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:175:101761>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-29**

Repository / Repozitorij:

[Repository of Arts Academy](#)

UNIVERSITY OF SPLIT

UMJETNIČKA AKADEMIJA
SVEUČILIŠTA U SPLITU

Amalija Stanković

SAMOSTANI I PUSTINJE JUŽNE STRANE OTOKA BRAČA

DIPLOMSKI RAD

Split, 2022.

SVEUČILIŠTE U SPLITU
UMJETNIČKA AKADEMIJA
ODJEL ZA LIKOVNE UMJETNOSTI

Amalija Stanković

SAMOSTANI I PUSTINJE JUŽNE STRANE OTOKA BRAČA

Diplomski rad

Naziv odsjeka: LIKOVNA KULTURA I LIKOVNA UMJETNOST

Naziv studija: Diplomski studij likovne kulture i likovne umjetnosti

Predmet: Teorijski diplomski rad

Mentor: dr.sc. Ita Praničević Borovac, v. pred.

Student: Amalija Stanković

SPLIT, 2022.

IZJAVA O AKADEMSKOJ ČESTITOSTI

Izjavljujem i svojim potpisom potvrđujem da je _____

(vrsta rada)

isključivo rezultat mog vlastitog rada koji se temelji na mojim istraživanjima i oslanja se na objavljenu literaturu, a što pokazuju korištene bilješke i bibliografija. Izjavljujem da nijedan dio rada nije napisan na nedozvoljen način, odnosno da je prepisan iz necitiranog rada, te da nijedan dio rada ne krši bilo čija autorska prava. Izjavljujem, također, da nijedan dio rada nije iskorišten za bilo koji drugi rad u bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj ili obrazovnoj ustanovi.

Student/ica:

U Splitu, _____

(potpis)

SADRŽAJ

1. UVOD.....	1
1.1. Predmet i cilj rada	1
1.2. Izvori podataka i metode prikupljanja	1
1.3. Sadržaj i struktura rada	1
1.4. Pustinjaštvo i samostani otoka Brača	2
2. PUSTINJA BLACA	3
2.1. Smještaj Pustinja Blaca	4
2.2. Povijest Pustinja Blaca	5
2.3. Urbanistički i arhitektonski koncept Pustinja Blaca	7
2.4. Prilagođavanje organskoj strukturi okoliša	8
2.5. Počeci Pustinja Blaca	11
2.6. Napredovanje Pustinja Blaca	12
2.7. Duhovni i kulturni dosezi	13
2.8. Asteroid Brač	17
2.9. Svjetovni karakter	17
2.10. Priča o koncertnom klaviru	18
2.11. Popis upravitelja Pustinja Blaca	20
2.12. Pustinja Blaca kao muzejska ustanova	23
2.13. Blatačko gospodarstvo	25
3. PUSTINJE MURVIČKE	36
3.1. Smještaj Murvice	36
3.2. Redovnici i samostani	38
3.4. Valierova vizitacija Putinjačke špilje picokara	39
4. SAMOSTAN PICOKARA SILVIO	40
5. SAMOSTAN PICOKARA STIPANČIĆ	42
6. SAMOSTAN PICOKARA DUTIĆ	45

7. SAMOSTAN DRAČEVA LUKA (VALDESPINA).....	47
8. ZMAJEVA ŠPILJA	56
8.1. Položaj i pristup	56
8.2. Opis špilje	58
8.3 Reljefi	59
9. ZAKLJUČAK.....	65
10. LITERATURA	66
11. POPIS SLIKA	67
12. Internetski izvori	70

1. UVOD

1.1. Predmet i cilj rada

U ovom radu analizirat ću i istraživati samostane južne strane otoka Brača, Zmajevu špilju te pustinju Blaca, jedinstvene spomenike kulture i prirodne baštine na ovim prostorima.

1.2. Izvori podataka i metode prikupljanja

Za pisanje ovog diplomskog rada koristit će se domaća literatura, objavljena u obliku monografija, znanstvenih i stručnih članaka, te poneki izvor iz pera stranih autora koji su pisali o ovim temama.

1.3. Sadržaj i struktura rada

Rad je strukturiran u tematske cjeline. U prvome dijelu rada bit će govora o povijesti Pustinja Blaca, a zatim i o bračkim samostanima kako bi se stvorio jasan kontekst i povijesno-društveni okvir unutar kojeg su ove zajednice postojale i djelovale. U zasebnim poglavljima opisuju se i razmatraju Pustinja Blaca, pet samostana smještenih na obroncima južne strane otoka Brača te Zmajeva špilja.

1.4. Pustinjaštvo i samostani otoka Brača

Još u doba ranoga kršćanstva na Braču su postojali samostani, brački kroničar Andrija Cicarelli navodi postojanje „sedam samostana u to doba: na plažama Murvice, u Postirama, treći na brežuljku Brig iznad Postira, četvrti u dolini Lovrečina, peti u uvali Stipanjska pokraj Pučišća, šesti u Nerežiškom polju, a sedmi u Povljima. O tim samostanima se malo zna, no arheološka istraživanja potvrđuju postojanje nekih objekata na ovim lokalitetima“.¹

Poseban isječak bračke kulturne, duhovne i gospodarske povijesti čine pustinjački samostani. Nekoliko samostana u okolici Murvice i u Blacima osnovani su kad i samostan dominikanaca u Bolu, na središnjemu dijelu južne strane otoka, jedan od drugoga udaljeni samo nekoliko kilometara. Ipak, potpuno se razlikuju u bitnim značajkama. Pustinjaci su živjeli u izolaciji, na osami, radeći fizičke poslove i živeći od plodova tog rada. Pustinje zapravo nisu ni bile samostani u punom smislu te riječi. Živjeli su po pravilima kojih su se držali u svakodnevnome životu. Tijekom svoga postojanja, u razdoblju od 15. do 20. stoljeća, na ovim su prostorima stvorili znatna gospodarska i kulturna dobra. U tom smislu prednjače Blaca jer je riječ o samostanu koji se najduže održao i dostigao najveći domet.

Pustinjacima nazivamo one kršćane, muškarce i žene, koji se, piše J. Batelja, „pred bukom svijeta i uznemiravanjem ljudi povlače u osamu, na samotno mjesto“.²

Oni se posvećuju isposničkome načinu življenja, što znači da provode strogi post, priskrbljuju sredstva za život radom svojih ruku, te kroz molitvu i čitanje Svetoga pisma razmišljaju o prolaznostima zemaljskoga života. Budući da su ti kršćani živjeli u osami, uvriježilo se zvati ih monasima,³ tako, međutim, „ne nazivamo samo one pustinjake koji pojedinačno žive pravim pustinjačkim životom, nego i one koji žive u organiziranim redovničkim zajednicama“.⁴

¹ V. Kovačić, Kasnoantička vila s portikom na Mirju kod Postira, *Klesarstvo i graditeljstvo*, br. 3-4, 2010, str. 25-37.

² J. Batelja, *Svećenička pustinja Blaca*, Zagreb, 1992. str. 1-3.

³ grč. mónos – samac, osamljenik, povučen čovjek

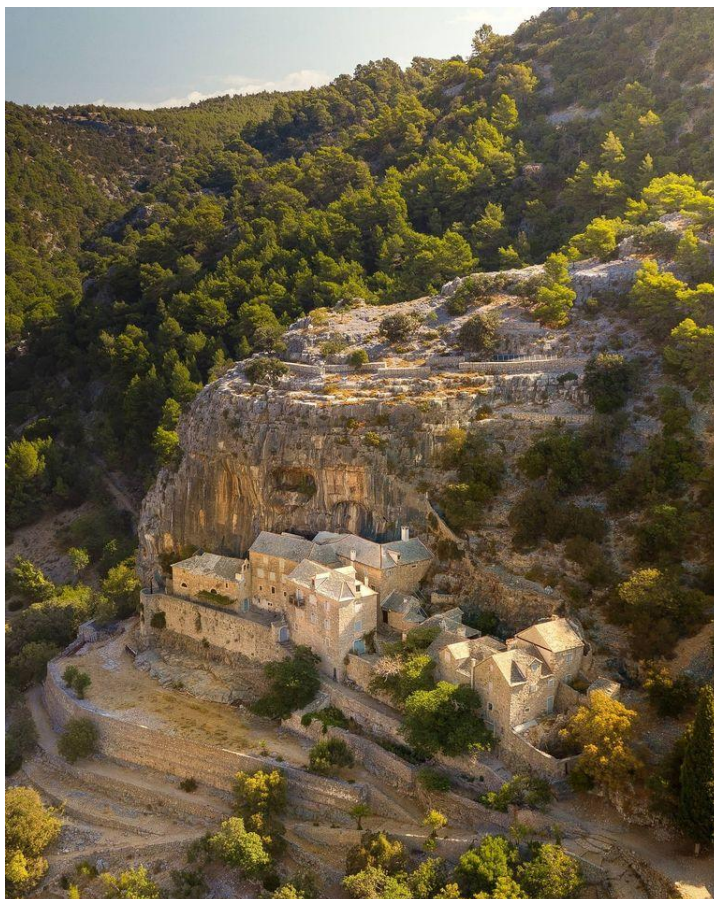
⁴ J. Batelja, 1992: 12

2. PUSTINJA BLACA

Pustinja Blaca predstavlja jedan specifičan spomenik kulturne i prirodne baštine u Hrvatskoj, dobar primjer sinergije čistog okoliša i nedirnute prirode s višestoljetnim, organiziranim ljudskim boravkom, iznenađuje nas u pustoj divljini autentičnom skladnošću. Blaca su činila prijašnji glasoviti glagoljaški samostan i pustinjačko boravište, a danas je tamo poznati muzej na južnoj obali otoka Brača. Pravi je povijesni dragulj koji se poput kameleona ulijeva u okoliš, a zbog svoje neprekinute očuvanosti prepoznat kao značajan i jedinstven primjer u regiji.

Bitno je napomenuti da je Republika Hrvatska predložila i Pustinju Blaca među svoje kandidate za UNESCO-ovu zaštitu. Ministarstvo kulture Republike Hrvatske poslalo je Centru za svjetsku baštinu (World Heritage Centre) popis kulturnih i prirodnih dobara za koje se smatra da zavrđuju ući na Listu, identificirajući u njemu Blaca kao iznimno vrijedan lokalitet.⁵

⁵ Jasna Damjanović, Ispod stijene – pustinja, Centar za kulturu Brač / Muzej i samostan Pustinja Blaca, Nerežišća *Informatica Museologica*, 42 (1-4), 2011. str 51.

Sl.1. Pogled iz zraka

2.1. Smještaj Pustinje Blaca

Samostan Blaca smjestio se na južnoj strani otoka, nalazi se između klisura i jama u uskom kanjonu koji se pruža od Blatačke luke prema malom selu Dragovode.⁶ Smještena na brdu Malo čelo, nalaze se na 223 m nadmorske visine. Blaca su se priljubila uz stijenu zvanu Grad (gradina, utvrda), kao da su oduvijek njezin sastavni dio.

Udaljen je oko tri kilometra od Blatačke luke, a od naseljenih mjesta - Obršja za sat, ili dva sata hoda od Nerežišća. Teren koji vodi do pustinje Blaca i dan danas je uski, izrazito škrapovit i strmi put kojim su od davnina gazili ljudi, magarci i konji.

⁶ Drage vode, naselje, jedno od drevnih bračkih naselja koje je gravitalo pustinjačkoj eremitaži Blaca. Odumiranjem samostana i tadašnjeg načina života nestalo je života i u tom selu koje je danas napušteno, uz samo povremene posjete malobrojnih vlasnika kuća i pastira.

Sl. 2. Katastarska karta Blaca iz 1846. godine

2.2. Povijest Pustinje Blaca

Povijest samostana Blaca započinje 1550. godine kada dva glagoljaška svećenika, Matij Tomašević iz Duća i Grgur Martinović iz Zvečanja, bježeći pred Turcima, dolaze iz Poljica na Brač. Zaštitu i pomoć prvi im je pružio tadašnji brački nadpop i nerežiški župnik don Juraj Drivodilić. On im ustupa nešto starina i vinograda koje je obrađivao na općinskom zemljištu u dolini Blaca. Prvo mjesto stanovanja pustinjaka bila je spilja Ljubitovica, u kojoj su se sklanjali težaci za vrijeme poljskih radova. Poljički glagoljaši ubrzo su vješto organizirali život u Blacima te svojom marljivošću, štedljivošću i požrtvovnošću pustinjaka, stvorili prostran i snažan posjed.

Nakon stanovanja u spiljama i pećinama, kasnije su, kada su dobili dozvolu boravka, zemlje i općenito ekonomsku podlogu, gradili samostane i crkve“.⁷ Prema riječima Slobodana Štambuka, bjegunci iz Poljica⁸ htjeli su sačuvati svoje hrvatsko ime i svoju kršćansku vjeru.⁹

Samo ime Pustinje vezano je uz pusto tlo, kamenjar, krševite stijene i naplavine zemlje što ih je nataložio potok koji je izvirao pokraj dva kilometra udaljenoga sela Dragovode, na čijemu su mjestu danas samo ruševne kuće, a nema više niti vode u potoku.

Čitav je predio ime Blaca dobio po nanosima zemlje i blata koje su nanosile bujice.

Sl. 3. Vertikalni profil staze (uspona i spusta)¹⁰

⁷ Dasen Vrsalović, *Povijest otoka Brača*, Supetar, Skupština općine Brač, 1968. str. 269.

⁸ Poljica, područje istočno od Splita, nekoć administrativno-politički, a danas geografsko-povijesni pojam. Općina, župa, kneževina i republika - izgubila autonomiju nakon što su Francuzi 1807. god. krvavo ugušili ustanak Poljičana. Poljica, *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. Pristupljeno 7. 4. 2022. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=49319>>

⁹ Slobodan Štambuk, Hvar, 5. rujna 1992., u knjizi Jurja Batelje 1992:10

¹⁰ Izvor: Mirko Bjelan, <https://gorja.net/putopisi/46/otok-brac-samostan-pustinja-blaca/>, posjećeno: 12.11.2021

2.3. Urbanistički i arhitektonski koncept Pustinje Blaca

Po urbanističkome i arhitektonskome konceptu Blaca su u prvome redu samostanski kompleks, strogo odijeljen zidovima od vanjskoga svijeta. Mogu se postaviti neke „usporedbe Pustinje sa srednjovjekovnim utvrđenim naseobinama, zamkovima i burgovima, s obzirom na njenu udaljenost od naselja, zamjetnu obrambenu funkciju zidina te odsutnost formalne prostorne organizacije samostana“.¹¹

Unutar obrambenih zidina i prirodnog zaklona što ga daje kamena hrid, smještene su stambene i gospodarske zgrade, crkva i groblje, formirajući vrlo zgusnute urbane ambijente.

„Po nekim sadržajima koji se ovdje nalaze, kao što su škola (škola je osnovana kao novija improvizacija), tiskara, opservatorij sa znanstvenom bibliotekom, prostorije društvenog sadržaja u kojima se mogu slušati glazba s automata ili izvođena na klaviru a još više po blagotvornom utjecaju na okolinu, po organiziranosti tog djelovanja: sustavu vodnih retencija za napajanje stoke i zalijevanje, stakleniku za uzgoj naranača s dimovodnim kanalima za zagrijavanje, uzornom pčelinjaku, voćnjaku s alejom za šetnje i meditacije, uređenom perivoju, Blaca se čine kao sažetak grada u dobrom smislu.“¹²

Slijedeći raspored njegovih objekata, nenamjeran i gotovo slučajan, dijelovi su nastajali jedan uz drugog onako kako je nastajala potreba vremena, do jedne potpune cjeline.

¹¹ I. Marinković, Samostani otoka Brača. Bol: Galerija umjetnina „Branko Dešković“ i Supetar: Fond za kulturu Općine Brač, 1993., str. 7

¹² R. Bužančić, Pustinja Blaca kulturni krajolik-izložba, Split, 2015. str. 46.

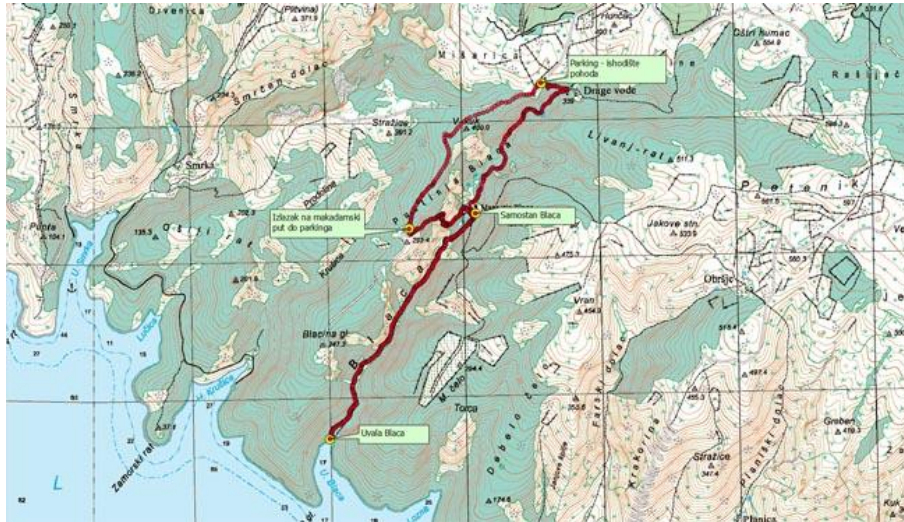

Sl. 4. Prilagodba organskoj strukturi

2.4. Prilagođavanje organskoj strukturi okoliša

Gradnja svakog dijela ovog kompleksa prilagođena je organskoj strukturi samog okoliša. Sukladno tome na litice su se naslonile i prve stambene kuće. Prve skromne gradnje povezane su s pećinama i koristile su njihov prostor i zaštitu. Tu je u pećini prvi prostor zazidan za smještaj ljudi i zaklon stoke, ostava za hranu i vodu. Zatim su građene i dograđivane kuće. Porastom ekonomske moći i uvjeta za ugodnijim životom, posebice razvijanjem gospodarstva, nižu se uz zidove segmenti novih prostorija, zgrada i njihovih pročelja. Hodnici i prolazi stvaraju unutrašnje veze upotpunjujući objekte novom koncepcijom i odnosima. Vanjska je stijena završni okvir i konačna obrana od okoline koja povremeno nije bila blagonaklona. U ovako pustom kraju bili su česti napadi gusara i razbojnika, o čemu svjedoči i kolekcija pušaka koje su pripadale Pustinji. U svakoj etapi razvoja sklop je uvijek zaokružena cjelina. Njene su funkcije najprije ograničene, pa zatim sve složenije. Ova nam perspektiva slikovito predočava strukturalistički pojam cjeline "koja prethodi dijelovima".¹³

¹³ Marinković 1993: 79

Sl. 5. Put od Pustinje Blaca do uvale

Organski rast izražava i praktičnost korištenja materijala: svaki segment strukture radi se na isti, precizno ponavljjan način uz primjenu istih materijala i obrada. A taj način je sažetak dugotrajnog probiranja i iskustva. Funkcije postojećih prostora ili dijelova prelaze u neke novoizgrađene, a prvobitne prostore zapremaju novi sadržaji.

Prostorije uz hridi u početku su stambene, ali kasnije stanovanje seli prema vanjskom perimetru, a sredina ostaje za cisterne, društvene i radne prostorije.

Očigledno je da u formiranju sklopa nije mogao dominirati jedan koncept. Misli su se slagale s vremenom, kao i oblici. Ali je životnim strujanjem formirana okosnica koja je snažno povezala kompoziciju i dala joj smisao cjeline.

Gledano izvana, cijeli samostan onako pripijen uz liticu djeluje kao dio hridi. No, pogled odozgo otkriva ustalasane plohe od kamenih krovova, međusobno srasle i tijesno povezane.

Zapravo je cijeli samostanski kompleks Blaca izgrađen u duhu tipične ruralne dalmatinske arhitekture. Iz temelja je obnovljen i proširen nakon katastrofalnog požara 1725. godine. Samostanski kompleks čine stambeni dio s dvije spojene kuće, gospodarski objekti i crkva. Najstarija kuća je ona uz crkvu i spilju Ljubitovicu. Na njezinom je dimnjaku upisana godina 1750. Sve ostale prostorije, kao i gospodarske zgrade, dovršene su tijekom 18. i 19. stoljeća. Radne sobe, spavaonice, biblioteka i blagovaonica opremljene su tijekom 19. stoljeća, a početkom 20. stoljeća u Blacima je otvorena škola.

Sl. 6. Kompleks Pustinje Blaca, povezanost sa okolinom

Sl. 7. Kompleks Pustinje Blaca

2.5. Počeci Pustinje Blaca

Eremitažu¹⁵ ili pustinjski stan Blaca osnovala su kako je već i spomenuto dva poljička, glagoljaška svećenika, Matija Tomašević¹⁶ iz Duća i Grgur Martinović iz Zvečanja.¹⁷

Tu im je najviše pomogao tadašnji nerežiški nadpop¹⁸ Drivodilić, koji im je povjerio svoju zemlju i zapuštene vinograde u dolini Blaca i spilju Ljubitovicu za stan, a ishodiše kod hvarskog biskupa da ih primi pod svoju vlast.

Štoviše, nadpop je 6. prosinca 1565. kod bračkoga kneza izborio cijelu dolinu Blaca i to „s vrha planine do podanka drugoga brda i svu zemlju koja leži u prodolu Blaca među spomenutim međama, da uživaju, obrađuju i odlučuju po svom nahodanju“.¹⁹ Poslije te kneževe dozvole „darovao im je nadpop Juraj Drivodilić pismom od 23. siječnja 1588. sve te zemlje da na njima sagrade samostan i crkvu, da ih obrađuju oni i njihovi baštinici „na vječita vremena“, ostavljajući im slobodno primiti onoliko svećenika koliko to budu mogli i željeli te da svake druge godine sami izabiru svoga starješinu“.²⁰

Riječima J. Batelje, „navedena je darovnica ozakonjenje već postojećega života u Pustinji Blaca“.²¹ Nešto prije kneževe dozvole, hvarski je biskup 1579. godine blatačkim pustinjacima izdao naredbu da moraju u crkvenome pogledu ovisiti o njegovoj pastirskoj vlasti pa „nalaze u smislu svete poslušnosti svima svećenicima, klericima i drugim crkvenim osobama da posluh i poštovanje u duhovnim i vremenitim stvarima moraju iskazivati hvarsko-bračkome biskupu i njegovom generalnom vikaru nadpopu u Nerežišćima, uz kaznu progona“.²²

Tim ispravama, dozvolama civilnih i crkvenih vlasti, piše Kečkemet, „bili su udareni temelji pustinjačkome samostanu i njegovu daljnjem razvitku pa je s vremenom samostan ekonomski ojačao i proširio svoje posjede, a obitelj je brojila do pet svećenika. Tomašević i Martinović pred pećinom su sagradili pustinjački stan s gospodarskim zgradama i počeli se baviti poljoprivredom.

¹⁵ Od talijanskoga l'eremo, označava pustinjakovo obitavalište, isposničku ćeliju, usamljeno mjesto ili kućicu.

¹⁶ Matij ili Matija Tomašević, ovisno o izvorima: prema D. Kečkemetu Tomaševićovo ime glasilo je Matij Kečkemet 1998: 52

¹⁷ Kečkemet 1998: 52

¹⁸ Nadpop ili natpop, ovisno o izvoru, a ponegdje se koristi i suvremeniji naziv nadžupnik, Batelja 1992.

¹⁹ Miličević, 1897: 88

²⁰ Miličević 1897: 88

²¹ Batelja 1992: 50

²² Miličević 1897: 88

Broj svećenika i laika povećavao se novim pridošlicama, uvijek iz Poljica, a s vremenom su kupovali nove zemlje, krčili šumu i makiju, kamenjar privodili kulturi, sadili vinograde, maslinike, voćnjake, gajili stoku, pčele, trgovali i razvili veliko i napredno gospodarstvo, osobito u vrijeme upravitelja don Ivana Nemčića u 18. stoljeću²³

Pustinjački samostani ili "skupšćine", "društva", "zadruge" bili su u to vrijeme česti, pa su na Braču bila još dva (Dragonjina spila i Dračeva spila). U ova društva ili bratovštine primali su se osim svećenika i misnika i svjetovnjaci "kao sudrugovi", a živjeli su svi zajedno po strogim pravilima života dijeleći sva dobra (*omnia co munis*), privrženi radu i molitvi (*ora et labora*). Ovo im je pribavilo naklonost i poštivanje ljudi s jedne strane, a razvoj samostana i blagostanje s druge.²⁴

2.6. Napredovanje Pustinje Blaca

Zajednica je sporo napredovala sve do 18. stoljeća. O tom prvom razdoblju sačuvano je malo podataka jer je veliki požar 1724. g. uništio sve zgrade i pisane dokumente. U drugoj polovini 17. st. don Pavao Buljević je pridonio širenju blatačkih posjeda.

Početkom 18. st. obitelj broji šesnaest družbenika, od toga pet svećenika. Ostvaruju se bogati prihodi, godišnje se proizvodi do 500 barela vina, a stado broji 1000 ovaca. Jačanje i bogatstvo samostana dovodi do sukoba sa župom u Nerežišćima i ti su sukobi trajali sve do 1857. g. kada je postignuto da Blaca postanu "dušobrižnička postaja" za zaseoke Blaca, Dragovodu, Obršje, Farsku i Smrku s nazivkom "Izložena kapelanija".

U požaru 1724. g. izgorjeli su svi objekti osim velike donje kuće i drugog kata druge kuće - koja tiče crkvu, jer su kasnije sagrađeni. Objekti su ušteđenim novcem uskoro obnovljeni i sagrađene su nove kuće.

Bogatstvo je pustinje došlo do izražaja i drugom prilikom kada su njihovi neprijatelji postigli da se moraju na dražbi rasprodati zemlje stečene poslije 1605. g. kada je naime nastupio zakon kojim se ograničavalo širenje crkvenih imanja. Dražba je održana 1749. g. u Veneciji gdje je ta imanja don Ante Nemčić otkupio za tisućusto cekina, novcem i u korist Pustinje.

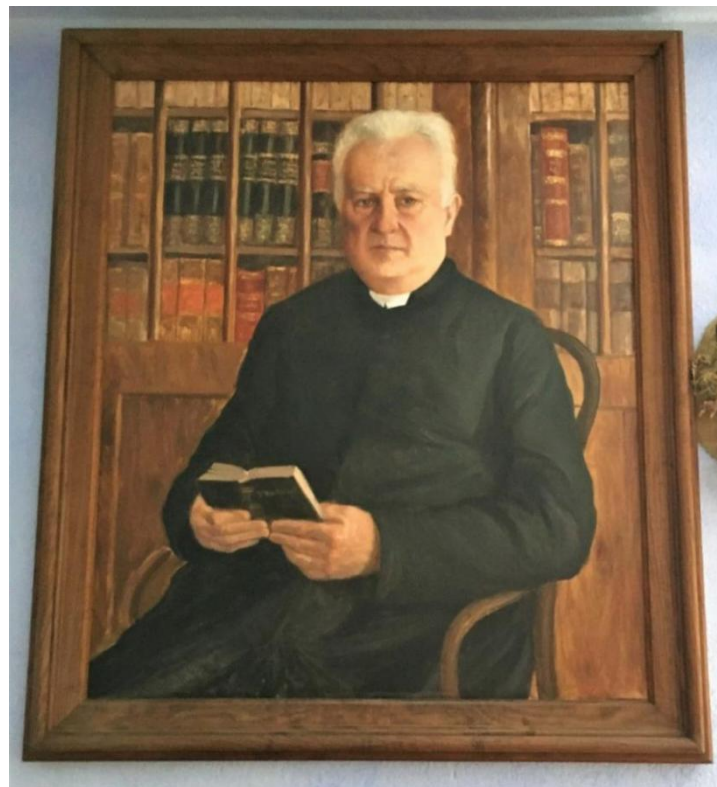
²³ Kečkemet 1998: 52

²⁴ T. Bužančić, 1993: 79

I nakon toga njihova moć dalje raste, osobito kada se krajem stoljeća (1781.) poslovi proširuju na trgovinu i pomorstvo. Zbog toga je veoma važna blatačka ekonomska moć, u tolikoj mjeri da su ušli u okvire broderskoga razvoja u Dalmaciji.

2.7. Duhovni i kulturni dosezi

Izgrađeni posjedi, blagostanje i udobne kuće utjecali su vremenom na podizanje duhovne i kulturne razine. Po samoj prirodi svećeničkog zvanja, samostan je vjerojatno vrlo rano imao biblioteku. Dva su svećenika osobito zaslužna za današnju percepciju o kulturnom značenju samostana.

Sl.8. Portret don Nike Miličevića, starijeg

Prvi je don Niko Miličević, stariji, (upravitelj pustinje 1869-1923.) koji je u privatnoj maloj Tiskari „Blaca" god. 1897. tiskao vlastitu knjižicu "Povjestne crtice o Pustinji Blaca". Tu se veličaju krijeposti i vrline pustinjaka i izražava ljubav prema djelima ljudskog rada u predivnoj prirodi koja okružuje samostan. On je zaslužan za osnivanje te male tiskare koja je zagubljena poslije rata.

Drugi je don Niko Miličević mlađi, posljednji gvardijan²⁵ (upravitelj pustinje 1823-1963.) znanstvenik koji je samostanu osigurao ugled u svijetu zbog poznate i priznate zvjezdarnice. Njegovo je djelo biblioteka s radovima iz područja astronomije, najbogatija u našoj zemlji, kupio je teleskop Carl Zeiss, u ono vrijeme najveći na Balkanu.

Sl. 9. Don. Nikola Miličević

Sl. 10. Teleskop Carl Zeiss

²⁵ Gvardijan (tal. guardiano: čuvar, nadglednik), <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=23916>,

Sl. 11. Teleskop Carl Zeiss, Pustinja blaca

Nikola Miličević donio je teleskop na noge i uz pomoć tovara, hodajući dugačkim neprohodnim gorskim putom od uvale do samog samostana.²⁶

Smjestio ga je na najprikladnije mjesto za proučavanje zvijezda pri vrhu kanjona, zaklonjeno od splitskog svjetla, što je jedno od boljih mjesta za promatranje zvijezda sjeverne polutke zemlje.

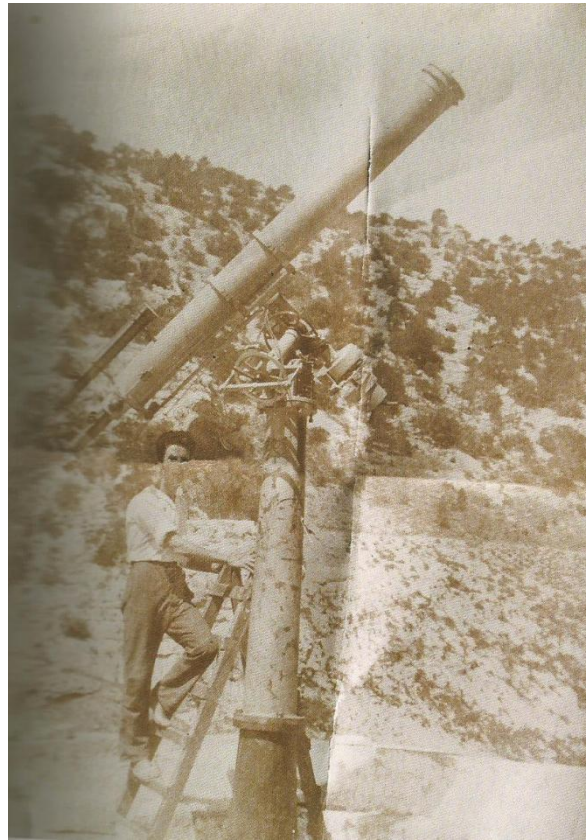
Nikola Miličević je otkrio dva kometa i asteroid. S cijelim svijetom se dopisivao. Umro je 1963. godine. Nakon njegove smrti Amerikanci su u njegovu čast, komet koji je otkrio nazvali Brattia.²⁷ Njegov nećak nije htio biti svećenik, nego odlazi u Beč gdje završava glazbenu akademiju.²⁸ Tada prestaje višestoljetna praksa nasljeđivanja po principu stric-nećak.

²⁶ Izvor: <https://www.zvezdarnica.com/astronomija/osvrt/pustinja-blaca-brac/659>, 13.10.2021.

²⁷ Brač (latinski Bretia, Brattia), <https://hrcak.srce.hr/file/348802> Sve do 2001.godine iz Washingtona su dolazile knjige o astronomiji. Iako je umro 1963. knjige su nastavile dolaziti, jer je platio stogodišnju članarinu.

²⁸ Na želju Nikolinovog nećaka je doveden koncertni klavir

Nikolu Miličevića nasljeđuje domaćica, a nakon njene smrti nekretnine pripadaju Općini Brač a pokretni dio imovine biskupiji Bračko-hvarsko-viškoj.

Sl. 12. Don Nikola mlađi uz veliki teleskop

Danas je u muzeju sve očuvano upravo onako kako je bilo u vrijeme posljednjeg blatačkog svećenika. Mnogi predmeti koje je prikupio danas predstavljaju vrijedne izložke u zbirci: satovi, muzički automati, astronomski instrumenti i dr.

Šimunović piše: „Blaca su autentičan etnografski izložak čiji se muzejski predmeti nalaze na mjestima svoje upotrebe, kao da su sad ostavljeni i ponovno čekaju stoljetnu starinu pustinjaka da ih upotrijebi. Ovaj povijesni, crkveni, znanstveni, kulturni i etnografski spomenik iznenađuje svojom građevnom raskošju i bogatstvom inventara u ovom ljutom kršu.“²⁹

²⁹Šimunović 1975: 18

2.8. Asteroid Brač

Voditelj Zvezdarnice u Višnjanu i svjetski priznat astronom Korado Korlević, otkrio je 14. ožujka 1999. godine asteroid koji svojom veličinom odgovara veličini otoka Brača. Asteroid je na superstabilnoj stazi između Marsa i Jupitera. Kao veliki zaljubljenik u otok Brač, predložio je predložio je Međunarodnoj astronomskoj uniji da se asteroid nazove imenom Brač. U obrazloženju je naveo mnoge argumente za svoj prijedlog: očaravajuću ljepotu otoka Brača, prirodno, povijesno i kulturološko značenje Pustinje Blaca te veliku ulogu don Nike Milićevića, astronoma, glazbenika, matematičara i posljednjeg blatačkog upravitelja, u doprinosu astronomiji kao znanosti. Prijedlog je prihvaćen u znanstvenim krugovima i odobren od Međunarodne astronomske unije, te asteroid nosi ime Brač.³⁰

2.9. Svjetovni karakter

U koncepciji objekata u cjelini, jednako kao i u detaljima dominiraju oblici koje inače lako uočavamo u pučkoj arhitekturi Brača. To je arhetipski pravokutnik kod kojega je prevladala težnja dizanja u visinu. Pučki arhetip u volumenima i detaljima, u svemu daje karakter svevremenosti zbog čega jedva možemo rasuđivati o starosti pojedinih objekata i njihovih dijelova. Tipološke značajke arhitekture u Blacima podložne su trajnim i vrlo sporo promjenjivim faktorima sredine, pa je stupanj blagostanja gotovo jedina značajka koju možemo vezivati uz vrijeme nastajanja.

Tako, nasuprot nenametljivoj organizaciji prostora kuća koje su priljubljene uz samu stijenu, novije zgrade koje nastaju prema obodu pokazuju jasniji razmještaj, udobnije prostore i sređenije komunikacije. Slično kao i u strukturi svih naših mjesta, naročito uz obalu, pokazuje se postupno povećanje mjerila i sve veći utjecaj gradske arhitekture. Zanimljivo je da na svim stambenim i gospodarskim zgradama praktično nigdje ne nalazimo elemente i oznake stilskih razdoblja arhitekture. Imajući u vidu da je svećenstvo bilo vrlo prisutno u svim zbivanjima vremena, pa tako i na polju arhitekture i umjetnosti, ovo može izgledati neobično.

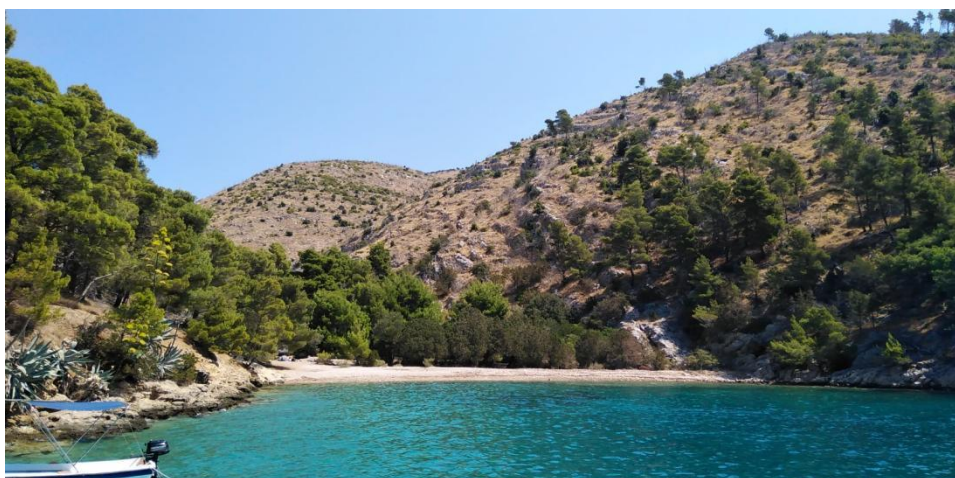
Samostani u Bolu i Sumartinu, na primjer, jasno pokazuju stilske oznake vremena nastajanja. Po tome možemo zaključiti kako su pustinjačke zgrade imale više svjetovan karakter.

³⁰ R. Barilla "Otok Brač – negdje između mora i zvijezda" 2022:201

Sl. 13. Kompleks cjeline Pustinje Blaca

2.10. Priča o koncertnom klaviru

Sl. 14. Uvala Blaca

Sa morske strane put vodi uskom stazom koja na nekim mjestima nije ni pola metra široka, a duž cijele staze, gotovo 3 kilometra, jest šljunak, krševito i kamenito tlo. Upravo tim putem prenošene su mnoge stvari od uvale do same pustinje Blaca.

Sl. 15. Koncertni klavir

Jedna od mnogih zanimljivih priča o životu pustinjaka je ona o prenošenju klavira s obale. Kao nagradu za siguran dolazak klavira u samostan, lokalnim je poljoprivrednicima bilo dopušteno piti svećeničko vino koliko su htjeli.

Budući da otprilike možemo zamisliti težinu, veličinu i gabarite masivnog koncertnog klavira, poznati podatak neizmjerne je simpatičan ujedno i izuzetan: od morske uvale do Pustinje Blaca, po strmoj i krševitoj, prilično nepristupačnoj stazi, klavir je nosilo dvanaest ljudi, u vremenu od osam sati. U tom cijelom periodu nošenja popili su čak 56 litara vina. Jedino ostaje pitanje, kako su tako pripiti uspjeli donijeti klavir u samostan, jer je instrument ostao očuvan i bez ogrebotine.

Sl.16. Škola u Pustinji Blaca, foto: Kristijan Brkić

Blaca su bila i obrazovno središte ovog dijela otoka. Don Nikola Milićević stariji organizirao je školu za djecu iz obližnjih zaselaka i pastirskih stanova. Prve školske godine (1912) bilo je upisano petero djece: troje iz Obršja i dvoje iz Dragovoda. Za potrebe škole angažiran je učitelj, a broj učenika s vremenom se povećavao. Školovanje je bilo šestogodišnje, a plaćalo se neobičnom školarinom, jednom cjepanicom drva za ogrjev dnevno. Nastava je počinjala u osam ujutro, a nakon nastave djeca bi svakog dana ručala u prostoriji pored kuhinje. Potom su nastavljala učenje kroz praktičnu nastavu, koja se najčešće odnosila na slaganje slova u blatačkoj tiskari. Najveći broj djece (47) školu je pohađao 1941. godine, kad je uz stalnu učiteljicu, don Nikola Milićević, mlađi predavo vjeronak. Njegovom smrću 1963. godine ugasila se i škola, koju je tada pohađalo samo troje dječaka.

2.11. Popis upravitelja Pustinje Blaca

Sačuvana imena svećenika koji su živjeli u Pustinji Blaca potvrđuju činjenicu da su „ljudske osobe najveći resurs“.³¹ Presudni su bili starješine te njihovo zauzimanje za solidarnost i bratski odnos. Prednost se blatačke pustinje „očitovala u činjenici da su se stalno obnavljale generacije svećenika koje su od prvih svećenika (1551.) pa do posljednjega, don Nike Milićevića mlađega

³¹ Vlahović 2010: 9.

(1963.), često bile iz iste obitelji, oslanjajući se na čvrsta pravila življenja i na obiteljsku tradiciju pripadanja Pustinji Blaca“.³²

Popis upravitelja Pustinja Blaca, (iz knjige don N. Miličevića, *Povijesne crtice o Pustinji Blaca*, 1897.):

1. Don Grgur Martinović 1552.-1589.
2. Don Juraj Martinović 1589.-1615.
3. Don Juraj Ilić 1615.-1631.
4. Don Matij Martinović 1631.-1665.
5. Don Pavao Buljević 1665.-1676.
6. Don Ante Alfirević 1676.-1704.
7. Don Frane Nemčić 1704.-1747.
8. Don Marko Nemčić 1747.-1765.
9. Don Ante Nemčić 1765.-1772.
10. Don Ivan Nemčić 1772.-1800.
11. Don Juraj Puarić 1800.-1826.
12. Don Luka Kaštelan 1826.-1841.
13. Don Matij Kraljić 1841.-1862.
14. Don Tadija Miličević 1862.-1869.³³
15. Don Nikola Miličević 1869.-1923.
16. Don Nikola Miličević II (mlađi) 1923.-1963.

Pod upravom don Frane Nemčića dogodio se nesretan slučaj, 25. studenoga 1724. godine. Tada su izgorjele sve kuće i ono što se u njima nalazilo, dakle, i pokućstvo i knjige i karte i pisma te sve ostalo, preostale su same zidine. Srećom nije bilo ljudskih žrtava. Nadležna je vlast u prosincu povelu proces te zaključila da se „požar dogodio bez ičije krivnje ili namjere. Koliko su Blaca u ono doba bila imućna (nepokretnom imovinom, ali i novcem), može se zaključiti i iz toga što su bez pomoći sa strane tada proveli uspješnu obnovu i dogradnju“.³⁴

³² Vlahović 2010: 34.

³³ U nekim ga se izvorima može naći i kao Miličevića

³⁴ Vlahović 2010.: 36

Sl. 17. Portret don Ivana Nemčića, upravitelja 1772.-1800.

Don Ivan Nemčić, posljednji je od četvorice Nemčića iz Velikog Brda koji je još više ojačao i učvrstio stečeno bogatstvo. Naime, don Marko Nemčić u Blacima je proboravio 73 godine i za njegove uprave Blaca su stekla najveće bogatstvo. Sve to nastavlja don Ivan, on je pravno učvrstio stanje.

Koliko je trebalo domišljatosti uz neumorni rad pustinjaka da se sačuva stečeno bogatstvo svjedoči i pismo don Ivana Nemčića, koje u prosincu 1790. godine upućuje svojoj subraći s preporukom da uz zdušni rad nađu načina i mudrosti da se odupru *nenavidnosti*³⁵ koja je uvijek bila prisutna na Braču prema njihovu bogatstvu. Upućuje ih na čitanje knjiga iz svoje bogate knjižnice i proučavanje isprava. Tako će se, upoznavši marljivost svojih predšasnika koji su zaslužni za dobrobit Blataca, uzmoći mudro oduprijeti neprijatelju.

Sa smrću Ivana Nemčića uspon počinje pomalo opadati. Izostala je marnost uprave u kojoj su pojedinci više gledali na vlastiti probitak nego na korist Pustinje.³⁶

Tek je u drugoj polovini 19. stoljeća i početkom 20.og stoljeća, pod upravom Don Nikole Milićevića starijeg došlo do oživljavanja gospodarstva pa su Blaca ponovno uznapredovala, a to je bio ujedno i svršetak neprekinutog slijeda života te Pustinje.

³⁵ Nenávidni "zovoljan zbog tuđeg uspjeha, zavidan, zloban" Nisân u životu vidila veće nenavidnih judih nego ovod (S). Nenovidan i himbên kakov je, hoti bi se svuda prizentät i sve apoštät (D). Bit nenovidan je veliko boliest (B), Rječnik bračkih čakavskih govora akademika Petra Šimunovića, 2006.g., str. 549.

³⁶ Davor Domančić, Pustinja Blaca, Split, 1982., Uz izložbu

Knjige koje su pratile gospodarstvo najbolje svjedoče o nastojanju Milićevića da unaprijedi poljoprivredu i stočarstvo. Godine 1905. gradi jedinstveni pčelinjak kakvog po obliku i načinu uzgoja nije bilo u Dalmaciji.

Posljednji svećenik u Blacima bio je Don Nikola Milićević, mlađi, nećak svog predšasnika na upravi. Njegovom smrću 1963. godine završava slijed svećenika i upravitelja koji su svi po pravilu bili iz Poljica.

Sl. 18. Pogled na Pustinju Blaca

2.12. Pustinja Blaca kao muzejska ustanova

Pustinja Blaca pravi je neiscrpan izvor inspiracije i označava mjesto povezivanja religioznosti, baštine i kulture. Sjedinjenje prirode i društva u punom smislu.

Zamisao o Pustinji Blaca kao eko-muzeju javlja se nakon nestajanja svećeničke zadruge 1972. godine. Osamdesetih godina 20. stoljeća tadašnja Samoupravna interesna zajednica u oblasti kulture Općine Brač izrađuje Projekt o revitalizaciji i namjeni spomenika kulture Pustinja Blaca i Prijedlog za osnivanje ekomuzeja Blaca.

Kontinuitet razmišljanja o revitalizaciji Pustinje Blaca uspostavljanjem ekomuzeja nastavlja i Centar za kulturu Brač koji od devedesetih upravlja muzejom.³⁷ Pustinja Blaca je od 1994. godine postaje dio muzejske ustanove Centra za kulturu Brač koji u svom sastavu ima još i Muzej otoka Brača u Škripu te Galeriju „Branko Dešković“ u Bolu. Centar za kulturu Brač inicijator je provedbe i ostvarivanja projekta obnove Pustinje Blaca, s osnovnim ciljem zaštite i valorizacije tog iznimno vrijednog spomeničkoga kompleksa.

Sl. 19. Kompleks Pustinje Blaca

³⁷ MDC (<http://www.mdc.hr/hr/kalendar-dogadanja/?d=28-2-2015&t=o&vid=1535>, 4.11.2021.)

Sl. 20. Bogata zbirka starinskog oružja

U maloj samostanskoj oružarnici nalazi se više starih pušaka koje su više puta obranile pustinjake od prepada gusara i razbojnika.

2.13. Blatačko gospodarstvo

Blatačka zajednica, zasnovana na dobrovoljnom radu, brojila je tridesetak stalnih radnika iz Dalmatinske zagore, kojih je u sezoni poljskih radova bilo i više. Blaca su imala gospodarske zgrade, podrum, gustirnu, krušnu peć i kuhinju s prostranim otvorenim ognjištem. „U kuhinji je zanimljivo veliko ognjište s napom pod kojom su klupe na kojima su večeri provodili svi članovi zadruge, a ponad njih visili su i sušili se meso i riba. Vatra je u kominu stalno gorjela, a gasila se samo na Veliki četvrtak, kada bi se blagoslivljala te ponovno palila“³⁸

I dan danas u vrlo dobrome stanju, blatački je komin po svome obliku i estetskim rješenjima izniman etnografski primjerak u Dalmaciji.

³⁸ Kečkemet 1998: 53

Sl. 21. Kuhinja s otvorenim ognjištem (kominom)

Ovaj komin možda najvjernije odražava život u Blacima jer je ostao nepromijenjen iz te prošlosti. Izuzetno prostran morao je kao takav odgovarati blatačkim potrebama zajednice na kojemu se nije samo kuhalo nego i za dugih zimskih večeri razgovaralo i dogovaralo, prepričavalo o prošlim vremenima i događajima uz toplinu i sugestivno osvjetljenje bljeska vatre. On je bio duša ove zajednice.

Sl. 22. Don Nikola Miličević mlađi na kominu, oko 1920.

Također su eksperimentirali sa novim metodama uzgoja poljoprivrednih kultura, uvođenjem novih tehnologija poput sušenja voća ili proizvodnje i prerade vina zasnovane na suvremenim tehničkim dostignućima, proizvodilo se u iznimnim količinama maslinovo ulje i med.

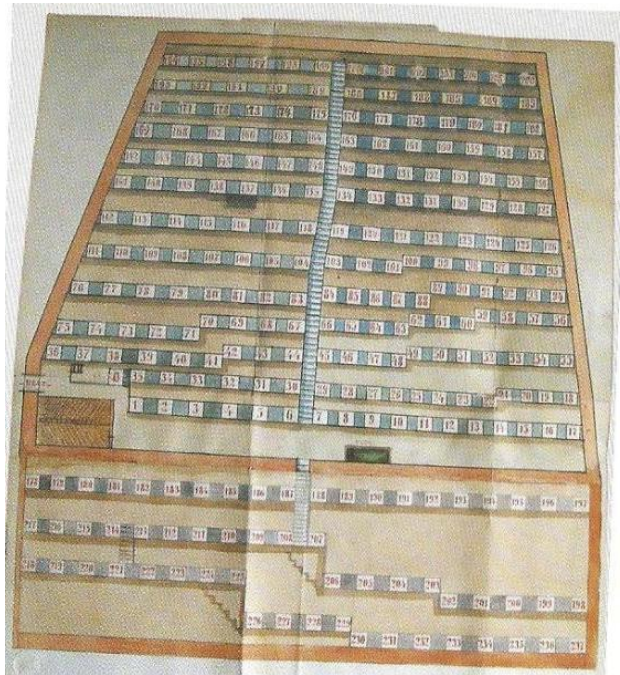

Sl. 23. Pčelinjak od kamenih i betonskih ploča

Med se uglavnom proizvodio od vrieska i kadulje koje su, zajedno s drugim medonosnim biljem, težaci sadili po obroncima blatačkog imanja. Koristio se za zaslađivanje hrane i kao prirodni lijek, a dodavao se u drop kod proizvodnje vina.

Veliki pčelinjak od kamenih i betonskih ploča sagrađen 1905. godine pored samostana imao je 330 košnica, iz kojih se golema količina meda, preko vagon i pol, izvozila u Trst i Beč.³⁹

³⁹ J. Damjanović, 2011: 55.

Sl.24. Nacrt pčelinjaka s numeriranim košnicama

Proizvodilo se do 700 litara dobrog vina, crljenka, plavca i vugave, do 15 kvintala⁴⁰ meda (iz spomenutih 330 košnica), sušene smokve i grožđe, postojao je staklenik za limune i naranče, ribnjak, pecara⁴¹ za rakiju, tijesak za grožđe i masline.

Vino se prodavalo čak i u Trstu. Za potrebe staklenika za uzgoj limuna i naranača „izgrađena je velika kuća okrenuta prema suncu, s južnom stranom u staklu i s pomoćnim krovom koji bi se ljeti dizao, a zimi štitio osjetljiva stabla. Uvedeni su sustavi vodnih retencija⁴² za napajanje stoke i zalijevanje“.⁴³

⁴⁰ Kvintal – metrička centa, 100 kilograma

⁴¹ Zgrada u kojoj se peče radi dobivanja alkoholnoga pića (obično rakije)

⁴² Spremište za vodu iz kojega se voda ispušta nekontrolirano, za razliku od akumulacije gdje je to ispuštanje kontrolirano.

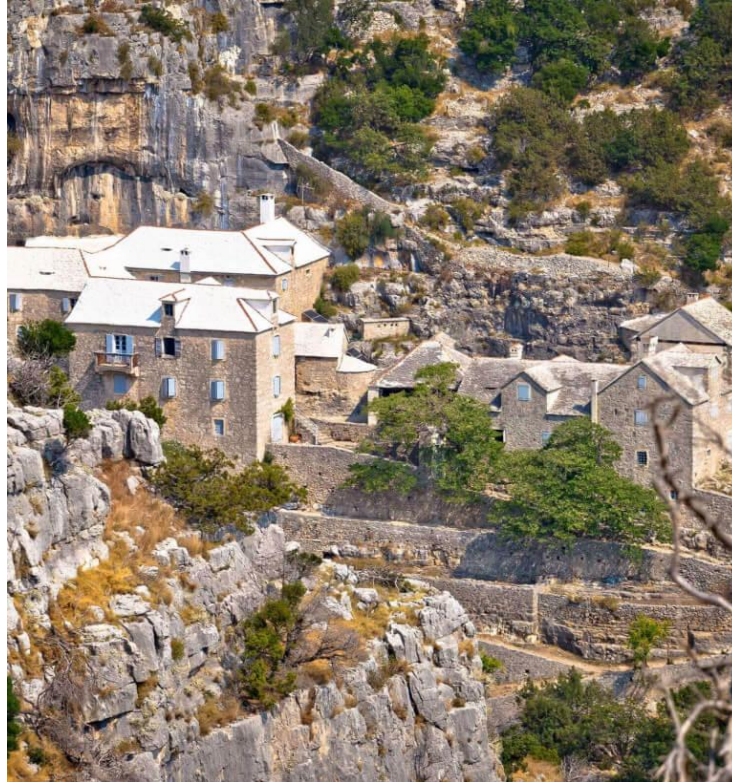
⁴³ Kečkemet 1998: 52

Sl. 25. Turanj za vino u Pustinji Blaca

Pokusna proizvodnja borove smole uspostavljena je radi proizvodnje terpentina,⁴⁴ a zasađene plantaže buhača poslužile su za eksperimentalnu proizvodnju prirodnog pesticida kojem se danas ponovno vraća suvremena ekološka industrija. Blatačko gospodarstvo bilo je spoj tradicionalnog i suvremenog načina proizvodnje.

⁴⁴ Terpentin (njem. Terpentin, prema lat. terebinthina [resina]: [smola] drveta smrdljike), smolna izlučina crnogoričnih drveta (<https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=61000>, 3.12.2021.)

Sl. 26. Pogled iz daljine na Pustinju Blaca

Sađenje maslina i bajama po obodu velikih kamenih gomila na kultiviranim površinama bio je jedan od tradicionalnih načina čuvanja vlage u korijenu kultura koje su često pogađale ljetne suše.

Gomile postavljene na strmim obroncima južne strane otoka, koja je iznimno teško patila od suše u ljetnim mjesecima, djelovale su kao veliki rezervoari topline, hladnjaci, kroz koje struji topli vlažni zrak s mora. U njima su se iz vlažnog zraka kondenzirale kapljice vode natapajući zemlju pod gomilom u isušena korijenja stabala.

Sl. 27. Sjedinjavanje prirode i okoliša, Pustinja Blaca

„Ni brodovi, ni košnice, ni barili vina, ni način obrade zemlje, ni znamenita biblioteka, ni interesantna zvjezdara... nisu rodili Blaca. To se tek kasnije dogodilo. Blaca su rođena iz - vjere! Bez vjere koja u brdima i tvrdoj stijeni prkosi nedaćama života vođena pouzdanjem u Boga, bez vjere životvorne i stvaralačke — Blaca se ne mogu razumjeti!”⁴⁵

⁴⁵ Slobodan Štambuk, Hvar, 5. rujna 1992. u knjizi Jurja Batelje 1992:11

2.14. Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije

Sl. 28. Položaj crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Pustinji Blaca

Vrlo brzo po osnutku Pustinja, pustinjaci su krenuli sa gradnjom vlastite crkve, bila im je potrebna kao molitveni i bogoslužni prostor. Skromnih je dimenzija i prilagođena je samom okolišu, srasta uz već postojeće objekte. Gradnju blatačke crkve započeo je upravitelj don Grgur Martinović 25. siječnja 1588., a crkva je u potpunosti dovršena pod upravom don Jurja Martinovića 1614. godine. Obnovljena je 1715. i 1757. godine, a današnji oblik datira od 1891. godine. Unutrašnjost crkve bila je uređena u skladu s tadašnjim potrebama i mogućnostima ("po milosti Gospodinovoj uredili smo crkvu, nabavili oltarnu palu, paramente, srebrni kalež, misal i druge stvari potrebne za sv. Žrtvu, ali nemamo mogućnosti za održavanje kandila").⁴⁶ Iako je darovnicom nadžupnika don Jurja Drvodilića iz 1588. godine, bilo određeno da se crkva posveti imenima svetih Jeronima, Jurja i Nikole, blatački su svećenici odlučili moliti "pod odvitovanjem Blažene Djevice Marije uznesene na nebo". Na glavni oltar crkve postavljena je pala, na čijem je gornjem dijelu prikaz lika Blažene Djevice Marije, a na donjem je prikaz sv. Jeronima, sv. Nikole i sv. Jurja. Time su blatački svećenici napravili sretan spoj tradicije narodne odanosti Gospi i omiljenih svetaca s odredbom iz darovnice nadžupnika don Jurja Drvodilića.

⁴⁶ J. Batelja 1992: 73

Nakon velikoga požara u Blacima 1724. godine, hvarski biskup Cezar Bonajuti nalaže da se materijal stare crkve iskoristi za gradnju nove te da se iz crkve uklone kosti pokojnika. Dopuštenje za taj zahvat stiglo je i od bračkog kneza Augustina Barbara 1757. godine. Crkva se tada proširuje, dobiva dva nova oltara. Jedan je s palom Majke Božje od krunice, sv. Vinka Fererskog i sv. Antuna Padovanskog, a drugi s palom Gospe Karmelske, sv. Josipom i sv. Ivanom Nepomukom.⁴⁷

Sl. 29. Glavni oltar crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Pustinji Blaca

⁴⁷ J. Batelja 1992: 83

U crkvu se ulazilo kroz dvojna vanjska vrata i jedna unutarnja, koja su bila vezana uz stambeni dio pustinjačkog samostana Blaca. Nakon nekoliko obnavljanja i proširivanja, Crkva Uznesenja BDM se izgledom približila baroknom stilu, što je bio statusni znak tadašnje gospodarske moći i prosperiteta svećenika pustinjaka. Zapisi o gradnji i preinakama crkve uklesani su na njezinu pročelju.

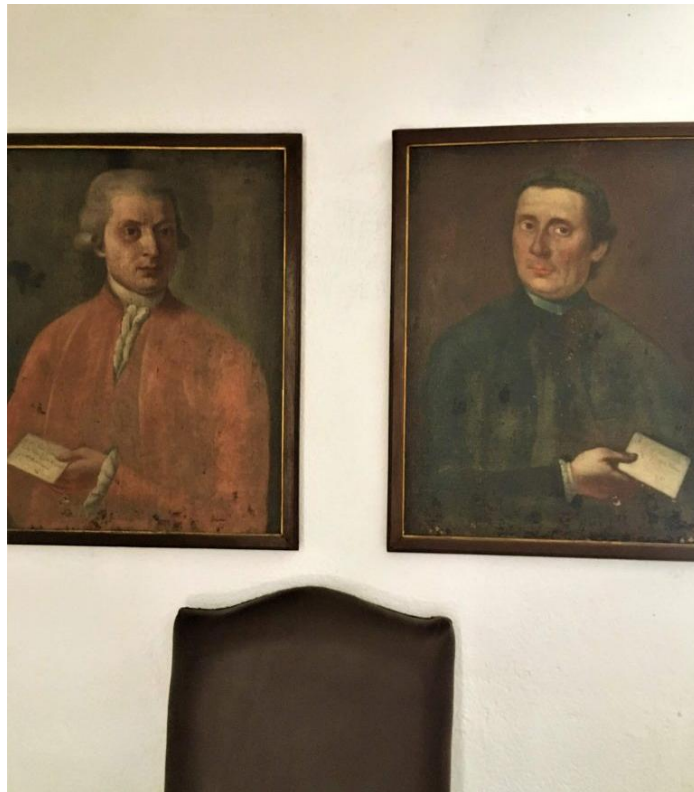
Sl. 30. Unutrašnjost crkve Uznesenja B. D. Marije

Na lijevoj je strani oltar koji krase pala Gospe Karmelske koja se štuje kao opći blagdan crkve od 1726., s likovima sv. Ivana Nepomuka, proglašenog svetim 1729., i sveca koji se u inventaru dobara navodi kao sv. Josip. Slikani je sloj oštećen na mjestu glave pa nedostaje svečevo lice. Lik kleči pred Marijom, odjeven u sivi habit, s desnom rukom na prsima i sandalama na bosim nogama. Marija ga je zaodjenula smeđim karmelskim škapularom kao zalogom svoje zaštite i obilježjem posvećenog života, a srcu prinosi sakramentalne znakove namijenjene vjernicima koji njeguju karmelsku pobožnost kako bi zadobili posebne milosti i oproste.

Sv. Ivan Nepomuk je, kao mučenik ispovjedne tajne, ovjenčan svetokrugom sa zvijezdama. Blagdan mu je 15. svibnja, u mjesecu kada se posebno časti Marija. Na obje slike ističu se elegantni likovi nježnih Bogorodica zasjenjena pogleda i razigranih draperija, poput figure na pali Bogorodice sa sv. Hijacintom i Rajmundom i likova dominikanskih svetica iz bolskog samostana.

Vjerojatno su preko bolskih dominikanaca, koji su kod mletačkih slikara naručivali slike za svoju crkvu i samostan te kapetanske obitelji Nikolorić, slike dospjele u Pustinju Blaca.⁴⁸ Ovdje se održava najveća procesija na otoku, na blagdan Velike Gospe 15. kolovoza.

Svi pragovi u crkvi doneseni su iz Venecije i ovo je zapravo interesantno jer je to možda i jedina crkva na otoku za koju nije korišten brački kamen. Možemo samo zamisliti kako li je bilo donijeti ogromne mramorne pragove uz strmo brdo iz uvale, makadamom od tri kilometra.

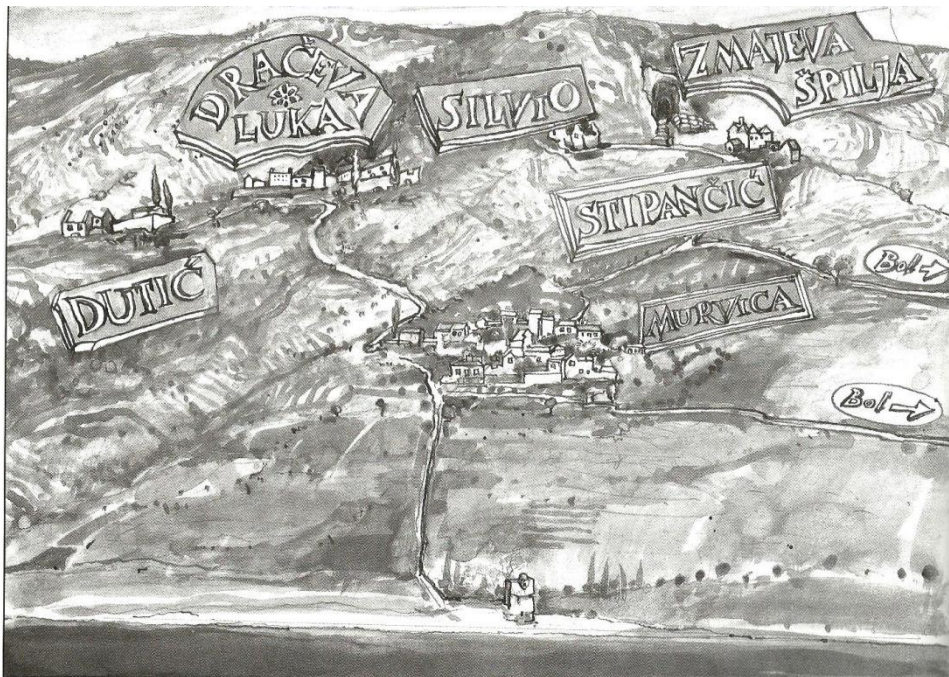
Sl. 31. Venecijanski dužd i blatački svećenik Ivan Nemčić

PORTRET JE UGOVOR

Kad su svećenici 1751. tražili od Venecije da im u posjed vrata samostan Blaca nisu potpisali ugovor o primopredaji. Umjesto toga dali su sačiniti dva portreta. Na jednom je venecijanski dužd, a na drugom blatački svećenik i svaki u ruci drži vizit-kartu onog drugog. To se smatralo pisanim tragom povrata imovine i drugog nema.

⁴⁸ J. Batelja 1992: 82

3. PUSTINJE MURVIČKE

Sl. 32. Vodič po murvičkom okolišu, iz knjige: *Samostani otoka Brača*, 1993.

3.1. Smještaj Murvice

Murvica je malo mjesto, nalazi se na južnim padinama otoka Brača, pet kilometara zapadno od Bola. Od morske obale je udaljena oko 800 metara. Ispod samog mjesta, na strmini nalaze se brojni vinogradi.

Iznad sela je strmo brdo s velikom liticom na vrhu imenom Hib. U toj stijeni, kilometar u pravcu sjeveroistoka nalazi se velika pećina, zvana Zmajeva špilja ili Dragonjina špilja prevedeno na talijanski u venecijanskom dijalektu. Naziv je dobila po reljefu isklesanom u stijeni ove pećine, a u reljefu se ističe figura zmaja. Oko 200 metara zapadno od te pećine nalaze se ostaci samostana picokara imenom Silvio, a oko 200 metara istočno od pećine nalazi se drugi samostan picokara imenom Stipančić. Jedan kilometar u smjeru sjeverozapada nalazi se samostan pustinjaka Dračeva luka, nazvan tako po imenu doline Dračevica, smješten pri samom vrhu doline Dračinice, a pod hridima brda u kojem se nalazi jedna veća pećina, prvo prebivalište pustinjaka. Dvjesto metara na zapad bio je treći samostan picokara Dutić.

Murvica se prvi puta spominje u pisanoj povijesti, koliko se danas zna, 1286. godine, kada je Plemićko vijeće dodijelilo neke zemlje u tom predjelu bračko-hvarskom knezu.⁴⁹ Vrlo je vjerojatno da su na ovom lokalitetu živjeli ljudi u doba Rimljana i obrađivali vinograde. U prilog tome govore činjenice: kod Zmajeve špilje nađeni su komadi kamena i mramora obrađeni motivima tipičnim za kasnu antiku.⁵⁰ Na morskoj obali ispod murvičkog groblja nalazi se ozidani bunar, izvor bočate vode. Brački kroničar Andrija Cicarelli piše da je na murvičkim plažama bio jedan samostan u doba ranog kršćanstva. U području Bola, dokazano je postojanje rimskih latifundija.⁵¹ Sasvim je logično pretpostaviti postojanje takvog imanja i pod Murvicom jer su prisutni svi uvjeti kao i u Bolu.

Godine 1841. u Murvici je živjelo 16 porodica, zajedno sa Planicom i samostanima ukupno 86 stanovnika. Od 1880. do 1941. godine iz Murvice su iselile 52 osobe.⁵² Poslije II. svjetskog rata mnogi su iselili u Bol gdje su sagradili kuće i zaposlili se u turističkoj privredi.

Murvički težaci do rješenja agrarne reforme između 1930. i 1940. godine nisu imali gotovo ništa, ili vrlo malo vlastite zemlje. Oni su bili neka vrsta kolona i obrađivali su zemlju velikih posjednika. Glavni posjednici zemlje u području Murvice bili su pustinjački samostani, obitelj Fertilio (Obilinović) iz Nerežišća i obitelj Martinis Marchi iz Bola.

Zemljišta i vinogradi samostana bili su ovi: Picokare Silvio - Stipančić imali su veliki posjed u Dobovu docu, zvan još i Picokarski dolac. Imali su i nekoliko vinograda bliže moru oko Gustinjeg rata.

Vinogradi Pustinja Dračeva luka nalazili su se u dolini Dračevica odmah ispod samostana i u Murviškom Docu. Najviše vinograda imali su na vrhu iznad Murviškog Doca u predjelu zvanom Pudiline. Ove su pustinja tokom vremena stekle veliku imovinu. Kada i gdje su boravili prvi pustinjaci u ovom području nije moguće utvrditi bez opsežnijih arheoloških istraživanja.

Mnogi autori su spominjali postojanje pustinjaka u ovim krajevima, ali bez preciznih podataka. Već sv. Jeronim, (348.-419.g.) i sam porijeklom iz Dalmacije, izvješćuje o pojavi brojnih pustinjaka i njihovih samostana na dalmatinskim otocima.

⁴⁹ I. Marinković, 1993., 101.

⁵⁰ I. Marinković, 1993., 123.

⁵¹ A. Ciccarelli, *Oservazioni sull' isola della Brazza*, Venezia, 1802.

⁵² I. Marinković, 1993: 10.

Sl. 33. Primjer škrapovitog dijela Brača

3.2. Redovnici i samostani

U prvim stoljećima kršćanstva u Dalmaciji su postojale dvije vrste redovnika: anahoreti ili eremiti, koji su stanovali samo u pustinjama te cenobiti koji su živjeli u zajednicama koje su prethodile samostanima, pod pashom i ovisni o svom starješini, a kojih je broj rastao u VI. stoljeću po reguli koju su primili od sv. Benedikta.⁵³ Na Braču je bilo i jednih i drugih redovnika. Od onih prvih samostana, i po predaji i po onome što i danas postoji, vide se različita osamljena mjesta koja su oni nastavali, posebno špilje iznad južnih plaža gdje su živjele picokare i popovi glagoljaši. Na brežuljku Dupčac kod Postira vidi se jedna špilja koja se i danas zove Opatija špilja, tj. špilja redovnika opata. Mjesto gdje je sada poljska crkva sv. Jurja u Veloj Bračuti kod Pučišća, zove Opatjistan, a voda u blizini Opatica, tj. stan i voda opata redovnika.⁵⁴

Postojanje pustinjačkih samostana u doba ranog kršćanstva na ovom lokalitetu ne bi trebalo biti sporno, "Barem kod samostana Drakonjina špilja imamo dokazan kontinuitet pustinjaštva od kasnoantičkog razdoblja dalje."⁵⁵

⁵³ I. Marinković, 1993: 103

⁵⁴ I. Marinković, 1993: 104

⁵⁵ Joško Belamarić, katalog izložbe "Pustinja Blaca", Split, 1982. g., str. 60.

Detaljno istraživanje Zmajeve špilje i cijelog okoliša Murvice trebalo bi dati šire i preciznije podatke. Razdoblje od kraja VII. pa do XII. stoljeća prekriveno je tamom. Što se sve događalo na Braču, kako se i gdje živjelo, ne znamo gotovo ništa; pa tako ni o životu na ovom lokalitetu. Prve pouzdane vijesti o ovim samostanima imamo tek početkom XV. stoljeća. Tokom XV. i XVI. stoljeća na ovom lokalitetu javlja se nekoliko pustinjačkih nastambi. Najprije u već spomenutoj Zmajevoj špilji, a onda u samostanima Silvio, Stipančić, Dutić i Dračeva luka. Stipančić i Dutić su ženski samostani picokara, a Silvio je neko vrijeme bio samostan picokara, a kasnije pustinjaka muškaraca. Dračeva luka je bio samostan muškaraca pustinjaka. Samostan Silvio je bilo mjesto župe za selo Murvicu, a kasnije, 1856. prešlo je u Dračevu luku.⁵⁶ Za sve spomenute samostane postoje podaci o vremenu njihova nastanka i tko ih je utemeljio.

3.4. Valierova vizitacija Putinjačke špilje picokara

Opis i brojni zanimljivi povijesni podaci nalaze u biskupskoj vizitaciji A. Valiera.

U Špilji Dračeva luka, daleko od mora na povišenom šumovitom dijelu stanuje pet djevice.⁵⁷ Obučene su u smeđe tunike, a glava i brada zamotana im je u bijeli rubac.⁵⁸ Zovu se picokare i ne obvezuju ih nikakva pravila, svakodnevno se mole, provode djevičanski i pustinjački život boraveći u samoći. Žive od prihoda što ih donose vinogradi pustinje, koje sami obrađuju.

Blizu kuće imaju kapelu s oltarom na kojemu je pala, dva mala pozlaćena anđela, mnogo manjih slika. Začetnik ove pustinje je splitski svećenik Marin de Capitaneis koji je prije 60 godina, zaželjevši se samoće, došao iz Splita ovamo.⁵⁹

⁵⁶ I. Marinković, 1993: 103

⁵⁷ Vizitacija veronskog biskupa Augustina Valiera, 1579., str. 45.

⁵⁸ A.Valier, 1579: 45

4. SAMOSTAN PICOKARA SILVIO

Potez između Bola i uvale Blaca na južnoj strani Brača daleko je od naselja te je bio pogodan za boravak pustinjaka i pastira. Na tom prostoru, na zaklonjenim mjestima visoko nad morem, već od sredine 15. st. osnivaju se prve eremitaže, utemeljene od svećenika iz Poljica i Splita.

Sl. 34. Katastarski plan iz 1846. godine

Pustinjaci Juraj i Pavao Silvio (Dubavčić) nastanili su se 1462. u Zmajevoj špilji iznad Murvice. God 1496. Pavao Silvio je dobio od bračkog kneza Francesca Bollanija zemljište za gradnju oratorija s kućicom te je nakon toga slijedila gradnja Pustinje Silvio.⁶⁰

Na visokoj slojnici, na oko 300 m nadmorske visine, smještene su od istoka prema zapadu eremitaže Stipančić, Zmajeva špilja, Silvio (Dubravčić), Dračeva luka i Dutić. Strma pješačka staza vodi od Murvice do Pustinje Silvio. Nastambe su građene u nizu, prislonjene na živu stijenu, te se prilagođavaju terenu.

Ovaj je samostan smješten zapadno od Zmajeve špilje, sačinjen od jednobrodne građevina od kamenih ploča složenih u pravilnim redovima, kako je bilo uobičajeno za sakralne građevine.

⁶⁰Mihovil Dagelić, Pravilnik uprave samostana Picokara Dutić, 1538., str.35

Građena je priklesanim kamenom s obilnom vapnenom žbukom miješanom sa crvenicom. Ovaj sklop iz niske murvičkih pustinja odlikuje povoljna orijentacija i odabir mjesta u odnosu na surovost prirode, jednostavnost oblika i materijala, kao i potpuna usklađenost s krajolikom.

Sl. 35. Ruševine zgrade samostana picokara Silvio danas

U Nerežiškoj anagrafi iz 1736. godine župnik Jeronim Bonačić navodi kao stanovnike "Silvio" - Stipančić opaticu Pericu Nadali (Božičević) staru 110 godina, sa još tri redovnice i dvije služavke.⁶¹

U popisu imovine nekretnina 1846. godine zapisano je kao posjed ovog samostana: 364.173 m ukupne površine zemljišta od čega 19.514 m vinograda i 3.617 m maslina. Čestica zgrada 5, ukupne površine 777 m.⁶²

U ovom samostanu su u posljednje vrijeme njegovog postojanja živjeli svećenici koji su obavljali službu božju za picokare, a također je tu bila i župa za selo Murvicu.

⁶¹ I. Marinković, 1993: 106

⁶² J. Batelja Svecenicka pustinja Blaca, U obrisima povijesnih činjenica i zrcalu Pravilnika, Zagreb, 1992., str. 51

Kada je prestao postojati, točno se ne zna, ali zna se da se je posljednji svećenik koji je u njemu boravio zvao Nikola Pavišić koji je umro 1844. godine u Murvici.⁶³

Godine 1854. Ministarstvo iz Beča dalo je pismenu suglasnost da imovina ovog samostana pripada Dračevoj luci. Danas postoje samo ruševine. Murvičani ovaj samostan nazivaju Mojstir.⁶⁴

5. SAMOSTAN PICOKARA STIPANČIĆ

Sl. 36. Katastarski plan samostana "Stipančić"

Pustinja Stipančić nalazi se istočno od Zmajeve špilje oko 200 metara, utemeljena je na južnim padinama otoka Brača u drugoj polovici 15. st. ispod istaknute litice zvane Hib, između Bola i Murvice. Naziv Hib za dominantnu hrid iznad Pustanje Stipančić ubraja se u prastare toponime vezane za krš i brdske masive.⁶⁵

⁶³ J. Batelja, 1992: 52

⁶⁴ U jednom dokumentu se spominje da je ovaj samostan preuzeo upravitelj Pustanje Dračeva luka Juraj Generalić 20. lipnja 1752. godine. J. Batelja 1992: 55

⁶⁵ P. Šimunović, „Toponimija otoka Brača“, Brački zbornik 10, Supetar, 1972., str. 195, 277. Toponim Hib, Hrij (=Hrib) odnosi se na hrbat'. U 15. st. spominje se toponim Slib, Žlib, Žib, a u blizini je Dragonjin kuk pod kojim je špilja. Isto, str. 79, 90, 198. U slične toponime ubraja se i planina Hlib ili Lib, značajan prostorni reper na jugoistoku Duvanjskog polja. Usp. O. D. Mandić, Hrvatski sabor na Duvanjskom polju, Tomislavgrad, 1996., str. 11.

Ovaj je samostan osnovao svećenik pustinjač Dubravčić 1460.g.⁶⁶

U vrijeme vizitacije biskupa Valiera u samostanu je boravilo šest picokara, a nadstojnica je bila Tomica Jurčević.⁶⁷ U Nerežiškoj anagrafi iz 1736. godine ovaj je samostan ubilježen sa samostanom Silvio kao jedna ustanova.⁶⁸ Imovina samostana je 1846. godine upisana u katastar: 323.838 m ukupne površine zemljišta.⁶⁹

Od toga vinograda 17.266 m² i maslinika 3.386 m². Čestice zgrada su bile 4 ukupne površine 841 m². Ovaj je samostan najduže trajao, sve do 1938. godine.

Godina nastanka Pustinje Stipančić teško je čitljiva na reljefnom natpisu koji krasi nadvoj vrata crkve. Crkvice je posvećena Rođenju B. D. Marije i sv. Kuzmi i sv. Damjanu,⁷⁰ a godina 1477. naknadno je uklesana na pločici na pročelju crkve. Eremitaža je prigodom osnivanja bila opskrbljena zemljama, a darovatelji su povremeno ostavljali posjede, kao što je 1540. Stjepan Jurinković darovao zemlje „od gornji spila, na jug Dubovoga dolca”.⁷¹ U Stipančiću su živjele picokare ili pobožne žene koje su pripadale pustinjačkoj zajednici odabravši posvećen život udaljen od ljudi i naselja te su na korist Pustinje prinijele sva svoja dobra. U drugoj polovici 16. st. bilo ih je šest, a u 17. st. broj im raste na osam. Bile su odjevene u tamnosmeđu tuniku s lanenim pojasom, oko glave im je bio bijeli veo, a na nogama sandale.

Posljednje picokare bile su iz sela Grablje na Hvaru. Dolazile su s ovcama u pašu. Usput bi prele kudilju vune. Same su obrađivale vrtove oko kuća i vinograde. Neke vinograde su im obrađivali težaci iz Murvice. Ove su picokare napustile samostan 1938. godine i preselile se u Supetar, u samostan Majke Milosrđa "Družbe kćeri Božje ljubavi". Njima su predali svu imovinu za uzvrat da ih izdržavaju do njihove smrti. Ovaj samostan iz Supetra je prodao njihove bivše zgrade (bez crkve) i zemljišta Marku Pavišiću pok. Miće iz Murvice za svotu od 60.000 kuna. Ugovor je zaključen 4. prosinca 1941. godine. Ugovor su potpisali: Marko Pavišić kao kupac, a kao prodavatelj u ime samostana, predstojnica Terezina Verner.

⁶⁶ Vizitacija veronskog biskupa Augustina Valiera, 1579., str. 60.

⁶⁷ A. Valier, 1579: 61

⁶⁸ I. Marinković, 1993: 105

⁶⁹ I. Marinković 1993: 106

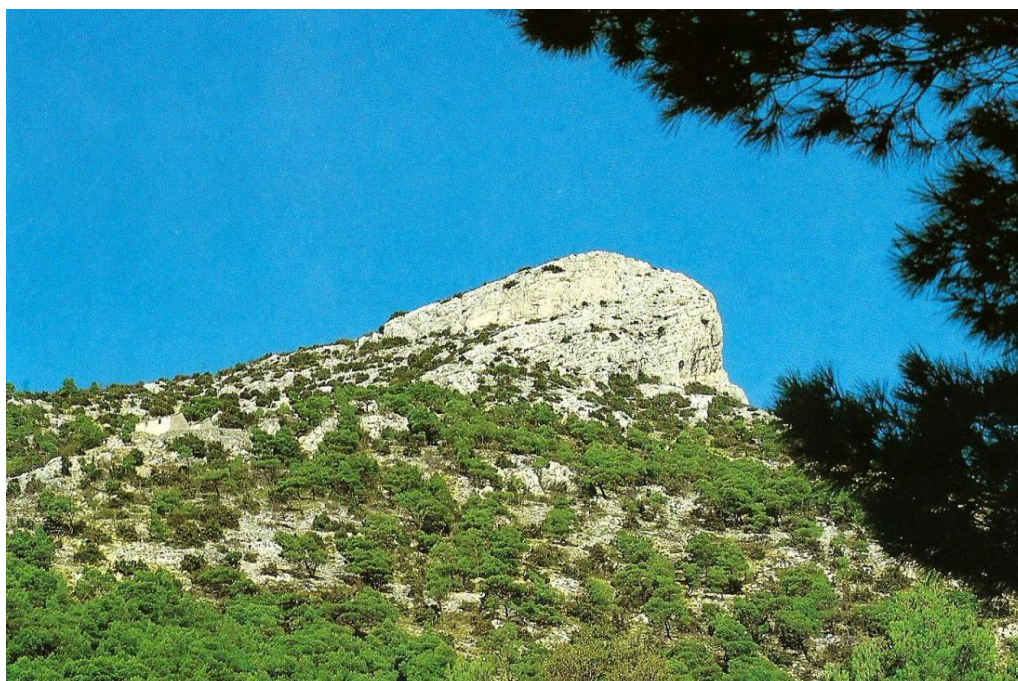
⁷⁰ J. Batelja, Apokalipsa u Zmajevoj špilji, Zagreb, 2000., str. 46.

⁷¹ Stjepan Jurinković bio je brat nadstojnice (starešice) picokara Tomazine koji je, prema Valierovoj vizitaciji, vlastitim rukama sagradio oltar. U vizitaciji su navedeni pod prezimenom Iuriconuich iako je vjerojatno Jurinković. Usp. Apostolske vizitacije Hvarske biskupije iz godina 1579., 1602./1603. i 1624./1625., priredili: Andrija Vojko Mardešić i Slavko Kovačić, Rim, 2005., str. 220.

Prodaju je odobrio Biskupski ordinarijat u Hvaru, rješenjem br. 701, od 18. srpnja 1942. godine. Tako je prestao postojati ovaj posljednji samostan picokara "Stipančić" poslije više od četiri stoljeća.⁷²

Danas još postoji crkva, a druge zgrade su bez krova i u ruševnom stanju.

Zmajeva (Drakonjina) špilja koja se nalazi u velikoj litici u sredini između samostana Silvio i samostana Stipančić, također je napuštena.

Sl. 37. Hib, litica iznad samostana Stipančić

⁷² I. Marinković, 1993: 108

6. SAMOSTAN PICOKARA DUTIĆ

Pustinja je osnovana oko 1512.g. Osnovao ju je svećenik Marin de Kapitancis iz Splita.⁷³ Prva nadstojnica je bila Justina de Kapitancis iz Splita, nećakinja svećenika Marina, a s njom je bilo još pet picokara.⁷⁴

U anagrafi mjesta Nerežišća iz 1736. godine piše da u ovom samostanu žive tri redovnice i jedna služavka.⁷⁵ Pri uvođenju katastra na Braču 1846. godine ovaj je samostan upisan kao Sv. Katarina Konvento.

Njegova imovina se sastojala od: 4 čestice zgrada ukupne površine 302 m² zemljišta ukupne površine 182.345 m², od čega 6.154 m vinograda i 2.798 m maslinika.⁷⁶

Nema podataka kada je prestao postojati. Danas još postoje samo temelji bivših zgrada koje su odavno ruševine i kapelica.⁷⁷

Sl. 38. Kapelica samostana picokara Dutić

⁷³ A. Valier, 1579: 64

⁷⁴ I. Marinković 1993: 111

⁷⁵ I. Marinković 1993: 112

⁷⁶ I. Marinković, 1993: 1

⁷⁷ U projektu „Terra Croatica – Bročko blogo“ autora Jadranke Nejašmić i Šime Strikomana, zamišljeno je prikazati pustinjaštvo na Braču iz života picokara u murvičkom samostanu Dutić, pa ovdje donosim fotografije tog zanimljivog nastojanja oživljavanja djelića prošlosti otoka Brača.

Sl. 39. Prikaz svakodnevice

Sl. 40. Picokare (J. Nejašmić, Š.Strikoman)

Sl. 41. Prikaz pustinjaštva u murvičkom samostanu Dutić

7. SAMOSTAN DRAČEVA LUKA (VALDESPINA)

Dračeva luka utemeljena je 1512. u isto vrijeme kao i Dutić. Utemeljitelji su Toma iz Duća i Luka iz Poljica. (Po Valieru Marin de Kapitanais iz Splita).⁷⁸

Sl. 42. Katastarski plan samostana "Dutić" i pustinjaka "Dračeva luka"

Sl. 43. Samostan Dračeva luka

⁷⁸ A. Valier, 1579: 70

Samostan Dračeva luka je imao nekoliko zgrada i jednu veću pećinu u kojoj je još i danas crkva, ali napuštena i zapuštena.

Sl. 44. Samostan (špilja) Dračeva luka

Nakon osnivača, na ovo je mjesto došao svećenik Marin de Kapitancis iz Splita. On je kupio neka zemljišta u tom predjelu od Lovre Martinisa iz Bola.⁷⁹ Zatim je doveo svoju sestru i dvije nećakinje kao buduće picokare.

On je sagradio zgradu za stan picokara, nazvan Dutić i zgradu za sebe i druge pustinjake. Tako je on dozvolio već spomenutima Tomi i Luki da mogu kao pustinjaci stanovati kod njega u zgradi koju je on sagradio.

⁷⁹ I. Marinković 1993: 72.

Sl. 45. Pogled na samostan Dračeva luka sa jugoistoka

Ovaj samostan se obično nazivao Pustinja Dračeva luka. Samostan je bio gospodarski najjači u području Murvice.⁸⁰ Posjedovali su više od stotinu košnica pčela. Vinograde su u početku obrađivali sami pustinjaci. Kasnije kada je vinograda bilo više onda su zemlju davali na obrađivanje težacima iz Murvice uz napolicu, tj. oni su dobivali 50% ukupnog prihoda bez rada po osnovi vlasništva za zemlju. Imali su velike i lijepe zgrade, a znalo je biti do 16 osoba ukupno sa poslugom. U anagrafi Nerežišća iz 1736. godine navodi se da je bilo u samostanu 5 svećenika i 7 sluga i sluškinja. Svećenici su bili dvojica Sičića, dvojica Kuhačića i jedan Stipulinović.⁸¹

⁸⁰ Pri uvođenju katastra 1846. godine, kao njegove nekretnine upisane su: 13 čestica zgrada ukupne površine 1.960 m², zemljišta 1.740.292 m², od čega 99.653 m vinograda i 16.074 m maslinika. Samostani otoka Brača, 1993.

⁸¹ N. Miličević, 1993: 52.

Sl. 46. Pogled na samostan Dračeva luka s juga

Kad više nije bilo svećenika pustinjaka samostanom su upravljali popovi svjetovnjaci i to redom: 1) Andrija Krifokai, 2) Krifokai mladi, 3) Ante Petravić, 4) Jerko Vodanović, 5) Ivan Mekjavić, 6) Luka Antičević i 7) Ivan Muškateo kao posljednji.⁸² Trebalo bi posebno spomenuti dvije značajne osobe koje su živjele u ovoj pustinji, don Mikulu Bobetića koji je napisao jednu knjigu, rukopis koji se čuva u Gradskoj knjižnici u Splitu. Druga istaknuta ličnost je don Ante Petravić koji se bavio književnom kritikom i napisao brojne članke i rasprave.⁸³ Posljednjih godina djelovanja Župe murvičke u ovoj Pustinji i nekoliko godina prije Muškateo službu su obavljali dominikanci iz Bola. Od 1946. godine Pustinja je napuštena. U Župni ured u Bolu prenesen je dio arhiva; rukopisi, računi, knjige, razni spisi, glagoljski misali i brevijari te umjetničke slike. Najvrjednija slika nestala je iz Župnog ureda. Arhiv stoji još onako kako je donesen, neraspakiran. U muzeju Dominikanskog samostana čuva se nekoliko predmeta koji su doneseni iz ovoga samostana.

⁸² I. Marinković 1993: 69

⁸³ I. Marinković 1993: 70

Dasen Vrsalović o tome piše: "Spomenici s glagoljskim obilježjima murvičkih pustinjaka iz Dračeve Luke, iako malobrojni izlošci koje su nekada posjedovali za crkveno bogoslužje murvički pustinjaci iz Dračeve Luke, neobično su vrijedni i osobiti kulturno-povijesni spomenici. U prvom redu spominjemo rimski misal pisan glagoljicom iz 1483. godine, koji je pronašao i identificirao prof. dr. Josip Hamm. Tim otkrićem sačuvan je još jedan od raritetnih primjeraka takve vrste misala, kojim su se služili popovi glagoljaši na Braču, osobito svećenici pustinjaci u svojim samostanskim crkvama. Uz taj vrlo vrijedni spomenik izložen je i sakristijski ormar koji karakteriziraju natpisi na ladicama ispisani glagoljskim pismom, a označavaju pojedine vrste misnoga ruha.

Sl. 47. Ostaci zgrade samostanskog sklopa Dračeve luke

Usput napominjemo da su ti pustinjaci iz Dračeve Luke posjedovali i baroknu sliku na drvu prikazom "Poklona mudraca", koja je trebala biti izložena u muzejskoj pinakoteci. To je vrlo kvalitetan rad sa zanimljivim kolorističkim rješenjima, smionom kompozicijom i originalnom pejsažnom pozadinom, koji podsjeća - kako je to utvrdio prof. dr. Grga Gamulin - na rane dane El Greca. No to vrlo vrijedno slikarsko djelo na žalost je ukradeno iz bolskog Župnog ureda, pa su time zauvijek i Bol i Brač ostali bez značajnog spomenika, pogotovu pak ostavština murvičkih pustinjaka koju karakteriziraju izuzetno vrijedna spomenička djela liturgijskog značenja ne samo u okvirima bračke nego i kudikamo šire regije."⁸⁴

⁸⁴ Dasen Vrsalović, 1968, str. 78.

Sl. 48. Rekonstrukcija (prikaz) tadašnjeg života

Na kraju spomenimo još i to da je Pustinja Blaca krajem prošlog stoljeća otkupila jedan ormar knjiga od ove pustinje. Upravitelj ove Pustinje don Andrija Krifokai je priredio za tisak i u blatačkoj tiskari tiskao *Oficij Bezgriješnog začeca Blažene Djevice Marije* 1896. godine.

Iz svega ovoga se može zaključiti da je u ovoj "Pustinji" bila prisutna pismenost i znatna kulturna aktivnost. Postojala je stalna suradnja ovih "pustinja". U njima se odvijao život na sličan način: Blaca su imala svoja pravila, tiskana u Blacima u posebnoj knjižici, a u Dračevoj luci napisao je za svoj samostan posebna pravila upravitelj Radovčić 1806. godine.

Nakon odlaska u mirovinu posljednjeg upravitelja ove Pustinje don Ivana Muškatele, zgrade samostana su napuštene. Nije osiguran nikakav nadzor i čuvanje tih objekata. Zemljoradniku iz Murvice, Nikoli Bakoviću Bašendi dozvoljeno je da drži sijeno, ali su prostorije ostale otvorene. Pastiri koji su čuvali ovce u tim predjelima slobodno su ulazili i tamo se sklanjali za nevremena i noću. I drugi su se slobodno kretali objektima. Noću, 21. prosinca 1955. godine izbio je požar. Nitko nije utvrdio kako. Andro Jutronić je o tome objavio kraći izvještaj u *Slobodnoj Dalmaciji* koji glasi: "Prošle godine, 21. decembra izbio je požar u staroj eremitaži Dračevluka na Braču. Vatra su primijetili seljaci iz Murvice. Veći i bolji dio "pustinjaške" zgrade - onaj na dva sprata - uništen je. Bilo bi i ostalo uništeno da nije nekoliko Murvičana u zadnji čas dotrčalo i vatru pogasilo. Inače bi sve bilo izgorjelo."

Andre Jutronić nastavlja dalje: "Za prve moje posjete Dračevluci 10. rujna 1938. zapeli su mi u oči sanduci na podu. Letimičnim pogledom mogao sam konstatirati da su u njima pohranjeni brojni rukopisi i računi i da je znatan broj papira ispisan bosančicom. U jednom inventaru od 4. lipnja 1771. zabilježene su nekretnine i pokretnine ove "pustinje". Tad je bilo u Dračevluci 5 svećenika i 2 klerika, pustinjaka. Među ostalim stvarima u crkvici su se nalazile: na glavnom drvenom oltaru pala Gospe od Ruzarija. U pohranilištu mala drvena niša sa sv. uljem. Na sporednom oltaru pala Gospe od Karmena. Slika Kristovog puta na Kalvarij od drva bila je obješena u obliku oltarića bez menze. K tomu četiri stara kvadra, te dva pobočna kvadra uz glavni oltar, jedan je prikazivao raj a drugi čistilište, oba izrezbarena od drva. Bilo je još: četrnaest malih slika Via Crucis, dva misala, jedan latinski i drugi "ilirski". Zatim križevi, planite, kaleži, lampade, ukrasi oltara itd. Nakon požara shvatljivo je da sam se zainteresirao za kulturne vrijednosti, koje su se nalazile u "pustinji" Dračevluci. Tako sam doznao da je mnogo toga ipak spašeno na vrijeme, jer se u kritično doba nije nalazilo u Dračevluci. Naime, još g. 1946. dominikanci su prenijeli u Bol arhiv dračevlučke eremitaže, stare spise, račune, knjige, glagolske misale i brevijare, te dvije slike na drvu".⁸⁵

Danas postoje samo zidovi kao svjedoci da se nekad ovdje živjelo.

Sl. 49. Prikaz kako je to nekada izgledalo

⁸⁵ Andre Jutronić. Bračko blago, Slobodna Dalmacija, br. 3441, od 10. ožujka 1956., str. 3.

Sl. 50. Odjeća se prala u lugu (pepeo od izgorenog drva)

Sl. 51. Prikaz kako je nekada izgledalo

Zašto su ovi samostani prestali djelovati?

Kao opći i zajednički uzrok propadanju svih ovih udruga ili samostana valja smatrati gospodarsku krizu koja je nastala krajem 19. i početkom 20. stoljeća, a posebno propadanjem vinogradarstva zbog nestanka jeftine radne snage i pojave filoksere koja je u kratkom vremenu opustošila vinograde.

Sl. 52. Obrada zemlje i vinove loze

Valja imati na umu da su se ove udruge-samostani gospodarski razvijali na temelju zemlje koja je dobivena besplatno kao i jeftinoj radnoj snazi. Sirotinja sa sela, bilo sa Brača bilo iz Poljica i drugih dijelova Dalmatinske zagore, bila je prisiljena raditi po cijeli dan od svanuća do mraka za gotovo nikakvu naknadu, tj. za lošu hranu i isto takav smještaj.

Kad je krajem prošlog stoljeća započela masovna emigracija sirotinje iz ovih krajeva u prekomorske zemlje, nestao je temelj na kojemu su počivali ovi samostani, a haranje filoksere te I. svjetski rat ovu je nevolju udvostručilo. Tako je nestalo osnove za opstanak ovih institucija i one su se jedna po jedna gasile. Kao posljedica svih ovih događaja opao je interes za ovakav način življenja.

8. ZMAJEVA ŠPILJA

U povijesti su špilje služile kao staništa, kao skrovišta, kao groblja i kao svetišta. Špilje su mogle povremeno, ali isto tako dugo i kontinuirano postojati kao kulturna mjesta. Za pretkršćanska svetišta špilje imaju posebno mjesto jer je upravo njihova konfiguracija omogućavala bliski kontakt sa Zemljinom utrobom. Ne treba ni napominjati da su se na takvim mjestima obavljala proročanstva i obredi, uglavnom vezani uz mantičke⁸⁶ i prirodne kultove.

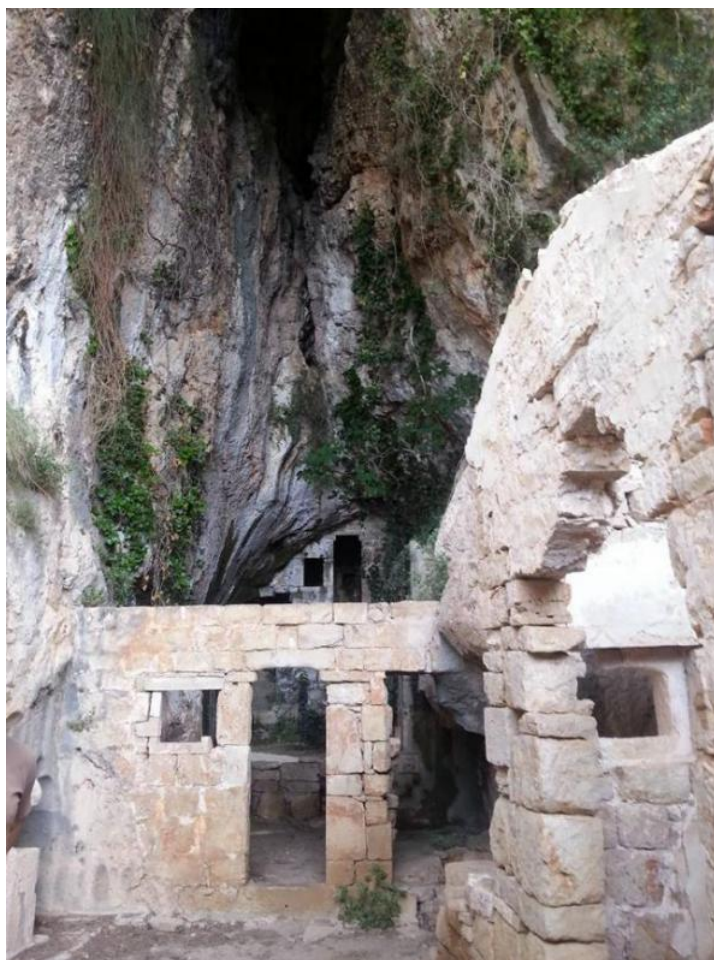
Među murvičkim pustinjama, Zmajeva špilja je najstarije prebivalište pustinjaka u kojoj možemo pratiti kontinuitet življenja od ranog kršćanstva do naših dana. U njoj se nalaze reljefi uklesani u živoj stijeni za koje se ne može pouzdano reći tko i kada ih je napravio.

8.1. Položaj i pristup

Zmajeva špilja nalazi se na južnoj strani otoka Brača, jugozapadno od vrha Vidova gora (778m) u smjeru sela Murvice, na oko 280 m nadmorske visine, na južnom obronku brda ispod uočljivih stijena. Najlakši je pristup iz Bole, odakle treba krenuti na zapad, prema Zlatnom ratu asfaltnom cestom oko 1 km, a onda nastaviti makadamskom cestom do sela Murvice. Cesta završava s parkiralištem usred sela, smještenog na strmom obronku brda. Do špilje se može doći puteljcima iz sela koji vode uzbrdo na sjeveroistok. Jedan (lijevi) je put strm i vodi kamenjarom do ostataka samostana Silvio ili Dubrvice (oko 150 m iznad sela), odakle ide stazom prema istoku, u blagom usponu, oko 500 m do špilje. Drugi (desni) put nije tako strm, također vodi prema sjeveroistoku, kroz nisku šumicu do sipara s vrtovima i vinogradima, pa zavojito prema sjeveru i onda prema zapadu do ruševina samostana Stipančići. Od njega staza vodi na zapad, ne gubeći visinu, oko 300 m uz izrazite stijene u podnožju kojih se nalazi Zmajeva špilja.

Ulaz u špilju vidljiv je s mora, ali i sa ceste za Murvicu, oko 1 km ispred sela u pravcu sjeverozapada, lijevo od dobro vidljivih ruševina samostana Stipančići. Bilo kojim putem da se krene, potrebno je oko 45 minuta hoda.

⁸⁶ Riječ *mantički* potječe od *grč.* mántis: prorok, vrač; manteía: proricanje, vračanje; mantikós: proročki, vračarski. https://hjp.znanje.hr/index.php?show=search_by_id&id=e1xjXhU%3D&keyword=manski

Sl. 53. Pogled na unutrašnjost Zmajeve špilje

Veliki otvor Zmajeve špilje nalazi se u zapadnom podnožju prevjesne stijene dugačke stotinjak metara. Ispod te stijene pruža se sipar omeđen s istoka i zapada malim grebenima, koji se doimaju kao građeni zidovi. Sipar je strm, ali pregrađen brojnim suhozidima koji tvore plodne terase. Na stazi kojom se prelazi istočni greben sagrađeno je suženje, a s unutarnje strane grebena iskopano je udubljenje koje je moglo služiti npr. kao stražarnica.

Sl. 54. Zmajeva špilja

8.2. Opis špilje

Zmajeva špilja duga je 20 m. Otvor špilje okrenut je prema jugu, a špilja se pruža točno prema sjeveru i prema kraju se suzuje na tri metra. Na samom ulazu sagrađen je zid kao zaštita od pogleda i eventualnih napadača. Na maloj zaravni ispred zida, uz istočni dio nalaze se tri rake s kamenim nadgrobnim pločama. Od ovog zida pa do kraja špilje prostor je uređen kao mali samostan, što znači da je na više mjesta kopana živa stijena i da su sagrađeni kameni zidovi. Tri pregradna zida čine četiri prostora s crkvicom posvećenoj Bogorodici, dvije cisterne, ćelijama, jednim grobom unutar pećine i dva ispred nje. Na istočnoj strani predvorja ostaci su zidova kapelice, s oltarom uklesanim u živu stijenu. Između pregradnog zida i kapelice vode stube do još dvije rake iskopane u stijeni. Najveća prostorija špilje je predvorje ravnog dna od nabijene zemlje i kamenja.

8.3 Reljefi

Na bočnim stranama špilje isklesani su reljefi, veoma očuvani. Jedna skupina nalazi se odmah lijevo od ulaza. Sasvim je očigledno da su nastali istovremeno i da tvore jednu specifičnu strukturu.

Na samom početku reljefa vidimo glavu muškarca, izdužene i duge brade. Glavu mu pokriva marama, uz čelo priljubljena a nadalje pada do ramena. Dosta su izlizani ali se svakako vide nos i oči. Prema istočnim analogijama, marama i duga brada upućuju na to da glava prikazuje nekog starijeg monaha.⁸⁷

Sl. 55. Reljef na ulazu u špilju s lijeve strane

Malo niže ispod ove glave nalazi se manja glavica koja, čini se, nema izravne veze s likom monaha. Pogledom na dalje, prema unutrašnjosti špilje prikazane su razne skupine ljudskih i životinjskih likova u energičnoj prožetosti. Personalizirani polumjesec kao da osvjetljuje scenu u kojoj zvijer napada zmaja.

⁸⁷ Nenad Cambi, *Umjetnost antike u hrvatskim krajevima*, Književni krug, Institut za povijest umjetnosti, Split - Zagreb, 2020., str. 413.

Sl. 56. Reljef na ulazu s lijeve strane (prikaz lava i maska Pana)

Zvijer je iznimne veličine, po tome sudeći može biti predator. Tijelom je prikazan u profilu, dok mu je glava okrenuta pravo prema gledatelju. Rep ove zvijeri podvijen je i uzdiže se poviše leđa, s nakostriješenim završetkom. Prema anatomskim oblicima evidentno je u pitanju lav. Desno od zvijeri je maska s isplaženim jezikom u položaju *en face* koja ima životinjsko-ljudske karakteristike. (sl. 56.) U podređenom položaju ispod zvijeri nalazi se zmaj goleme glave s rastvorenim ustima, vidljivi su mu zubi i tanki jezik. Njegova njuška izgledom je izrazito izdužena i na krajevima šiljata. (sl. 58.)

Sl. 57. Detaljni prikaz reljefa iznad zmajeve glave

Sl. 58. Zmajeva špilja, cijeli reljef s lijeve strane ulaza u špilju

Prednja mu noga (druga nije vidljiva) stoji na jednoj polukružnoj gore zaravnjenoj površini koja je od sprijeda ukrašena elegantnim grančicama, po svoj prilici riječ je o žrtveniku.⁸⁸ Prema ostalim likovima s reljefa, tijelo zmaja dominira svojom veličinom. A iznad čitave skupine reljefa isklesana je zaobljena niša sa šiljatim vrhom točno iznad glave lava, čime je dodatno naglašen lik. Na prikazu su vidljive također manje i veće glave, svojom gestom, odnosno rastvorenim ustima i okruglim očima odaju neku vrstu tjeskobe, za razliku od smirenih izraza lica monaha.

⁸⁸ N. Cambi 2020: 414

Sl. 59. Skupina figura isklesanih na istočnoj stijeni Zmajeve špilje

Najbliže ulazu na desnoj strani nalazi se prikaz ptice koja ima izraženo dugi vrat, a odmah ispod njenog kljuna nalazi se nekoliko ptića u gnijezdu. Ispod je prikazana još jedna ptica, njena krila su oblikovana veoma plošno. Vidljivi su i slični listovi kao i na postamentu (žrtveniku) na kojem je zagazila zmajeva noga, što bi ukazivalo na stilsku i kronološku srodnost tih dvaju reljefa.⁸⁹ U blizini ptičjeg prizora još su tri skupine figura. Prva se sastoji od dvije naporedne biste. Lijeva je pouzdano muška, a desna po svom izgledu ženska. Obje figure imaju dugu kosu, oko glave im je nimbus. Na lijevoj glavi nimbus krasi tri križa, dok desnu samo jedan i to odmah poviše čela. Vidljivo je da je stijena izravnana za još jedan lik koji nije izveden. Ovo su najvjerojatnije svetački likovi jer to više nego evidentno određuju njihovi simboli u ovom slučaju križevi.

Neki reljefi na istočnoj strani pećine u kojima se i po izrađenim križevima lako prepoznaje njihov kršćanski smisao, izgleda da zaostaju po kvaliteti izrade za reljefom zmaja, a to bi ukazivalo na vjerojatnost da reljefi na istočnoj i zapadnoj strani pećine nisu oblikovani u isto razdoblje, točnije rečeno od istih majstora.

⁸⁹ N. Cambi 2020: 415

Špilje nisu bile posebno zanimljive kršćanima, no, poznato je da su u njima uglavnom živjeli samo pustinjaci. Za instalaciju kršćanskog oratorija unutar pećine morao je postojati poseban razlog, a taj je poništenje poganskog kulta koji simbolizira strašni zmaj.

Za razliku od kršćana, pogani su pećine koristili kao prava svetišta (Pan i Nimfe, Gea, mantički kultovi, Mitra i dr.). Naime u pećinama se dolazilo lakše u kontakt sa zemljinom utrobom kao genetskim prapočelom. Nedvojbeno je u Zmajevoj pećini postojao barem neki takav kult. Trag jednog takvog kulta mogla je biti glava sfinge koja se spominje u starijoj literaturi o Zmajevoj pećini.⁹⁰

Kršćani su željeli iskorijeniti poganski kult u Zmajevoj pećini i nad njim podignuti simbol svoje pobjede (prvi oratorij i raniji sloj reljefa).

Iako su reljefi u bračkoj Zmajevoj pećini jedan od najvažnijih lokalnih, pučkih, ali i autentičnih spomenika kulture u nas, oni su ipak svojevrsna enigma o kojoj postoji bezbrojna literatura. Dva su sloja reljefa u ovoj pećini. Lijevo zaokružena scena pobjede lava i desno kasnija s iznimkom gnijezda s pitica.

Reljefi starijeg sloja dekoracije u bračkoj Zmajevoj pećini izvanredni su i najcjelovitiji odvjetak kiparstva koje još uvijek dobro poznaje klasičnu ikonografiju (glava Pana) i proporcije te duboki reljef. Majstori su izradi reljefa poklonili značajan trud i znanje. S ovim reljefima iscrpila se klesarska vještina kasne antike jer su kasniji reljefi znatno lošije kvalitete.⁹¹

⁹⁰ V. Vuletić Vukasović, 1883; str. 109

⁹¹ N. Cambi 2020: 418

Sl. 60. Pogled iz zraka, Zmajeva špilja

Otkriveni su ostaci iz doba antike i ranoga srednjega vijeka u pećini i naokolo što potvrđuje da se ona tada koristila, a vjerojatno i prije. Vid Vuletić-Vukasović navodi da je u Zmajevoj pećini iskopana "glava sfinge".

Fragment jednoga dijela kamenog namještaja – kapitela, akademik Nenad Cambi sa sigurnošću datira u 6. stoljeće.⁹² Nekoliko kamenih ulomaka iz kasnoantičkog doba (na primjer dio mramornog stupa s reljefom vinove loze) pronašao je prof. Pero Dragičević posljednjih godina 20. stoljeća. Zbog tih nalaza nastanak reljefa na zapadnoj strani Zmajeve pećine moguće je datirati već u kasnu antiku.⁹³

⁹² N. Cambi, 2020, 415

⁹³ Andrija Ciccarelli smatra da je na Braču od Dioklecijanovih vremena bilo vrhunskih kipara. A. Ciccarelli, Zapažanja o otoku Braču. Biblioteka "Broški libar", knj. 9, 1982., str. 33.

9. ZAKLJUČAK

Na temelju ovih saznanja i činjenica, zaključujemo da su samostani i pustinja Blaca sjedinili uglavnom nenastanjenu južnu stranu obale Brača. Pretvorili su osamu u kultivirani krajolik koji pruža zaseban doprinos specifičnom načinu življenja. U velikom dijelu opisani su pustinjački samostani, zato što je to poseban isječak bračke kulture, duhovne i gospodarske povijesti. Pustinjaci su kako je i navedeno živjeli u izolaciji na osami, radeći fizičke poslove i živjeli su od plodova tog rada. Pustinje nisu bile samostani u punom smislu ove riječi, to su više bile svojevrsne zadruge svećenika i laika, koji su živjeli na osami izvan naselja. Imali su svoja pravila, kojih su se držali u svakodnevnom životu. Tijekom svog postojanja od 15. do 20. st na ovim prostorima stvorili su znatna gospodarska i kulturna dobra potpuno specifične prirode.

Smatram da su samo uporni, radišni, skromni i izdržljivi ljudi, mogli podići, učvrstiti i održati pustinjaštvo na otoku Braču, stigavši u jedan gotovo divlji i nenaseljeni kraj.

Uz sve prethodne vrline, vjerujem da su značajno pridonijeli uzajamnom potpomaganju, smislu za štednju i za zajednički život. I kao što su se Poljičani stoljećima borili za svoju suverenost, tako su činili i blatački pustinjaci i u tome su uspijevali do kraja svog opstanka tamo. Sva njihova nastojanja urodila su plodom, a to dokazuju Blaca samim svojim opstankom, onakvim kakva su i danas. Jesu ostarjela, pomalo zapuštena, ali ipak predstavljaju izniman spomenik ljudskog rada i ljudske izdržljivosti. Simboliziraju kulturno dobro, duhovnu baštinu i davni način življenja naših predaka, veličanstvenu utopiju mira, spokoja i sjećanja na neka davno prošla vremena.

Rad je nastao iz želje za zaokruženom, strukturiranom pričom o korijenima, iz težnje da se prepozna gotovo živa povijest koja još uvijek diše među njenim zidovima, a koja je vrijedna osvještavanja činjenice da je na ovim prostorima obitavala zajednica koja je radom, trudom, produhovljenošću i zalaganjem na škrtoj zemlji i u teškim uvjetima uspjela izgraditi oazu vrijednu divljenja. A jedini ispravan način građenja vlastite budućnosti je ne zaboraviti svoju prošlost.

10. LITERATURA

Barilla R., *Otok Brač – negdje između mora i zvijezda*, 2021.

Batelja J., Svećenička pustinja Blaca – u obrisima povijesnih činjenica i zrcalu svoga Pravilnika, Zagreb, 1992.

Belamarić J., Uz katalog, Pustinja Blaca, katalog izložbe Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Split i Bračkog muzeja, Split, 1982., 60-65.

Bužančić R., Pustinja Blaca kulturni krajolik-izložba, Split, 2015.

Bužančić T., Blaca, Samostani otoka Brača, Bol-Supetar, 1993.

Cambi N.- H. Kusch - I. Mužić, *Mjesec u Hrvata i Zmajeva pećina*, Zagreb, 2003.

Cambi N., *Umjetnost antike u hrvatskim krajevima*, Književni krug Split i Institut za povijest umjetnosti, Split, 2020.

Ciccarelli A., *Oservazioni sull' isola della Brazza*, Venezia, 1802.

Damjanović J., "Ispod stijene – pustinja", *Informatica Museologica* 42 (1-4), Zagreb 2011.

Domančić D., Uz izložbu, Pustinja Blaca, katalog izložbe Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture Split i Bračkog muzeja, Split, 1982., 22-26.

Kovačić V., Tijek obnove Pustinje Blaca - izložba, Blaca, 2008.

Kovačić V., Kasnoantička vila s portikom na Mirju kod Postira, *Klesarstvo i graditeljstvo*, br. 3-4, 2010, str. 25-37.

Kovačić V., Pustinja Stipančić iznad Murvice na otoku Braču, *Klesarstvo i graditeljstvo*, Vol. XXV, No. 1-4, Pučišća, 2014, str. 35-51.

Marinković I., Samostani otoka Brača. Bol: Galerija umjetnina „Branko Dešković“ i Supetar: Fond za kulturu Općine Brač, 1993.

Milićević N., Povjestne crtice o Pustinji Blaca (Eremo Blazza) na otoku Braču, zbornik radova: Samostani otoka Brača, Bol-Supetar, 1993.

Nekić N., "Poslovi i dani u Pustinji Blaca", *Marulić: hrvatska književna revija*, 26 (1993.)

Pintarić N., "Svećenička oaza molitve, intelektualnog i fizičkog rada", *Glas koncila*, broj 35 (1836), 30. kolovoza 2009., str. 20–21.

Prijatelj K., "Kulturni spomenici otoka Brača", Brački zbornik 4, Supetar, 1960.

Sardelić M., "Pustinja Blaca", *Hrvatska revija* 2, Matica hrvatska – Zagreb 2010, 29-33.

Šimunović P., „Toponimija otoka Brača“, Brački zbornik 10, Supetar, 1972.

Vejvoda M., "Revitalizacija spomenika kulture Pustinja Blaca na otoku Braču", 1993.

Vejvoda M., Otok Brač, (ur. Mario Bošnjak), Biseri Jadrana: edicija za kulturu putovanja, Zagreb, 2005.

Vlahović D., Pustinja Blaca, *Moć malih svjetova*, Zagreb: Netgen, 2010.

Vrsalović D., Povijest otoka Brača, *Brački zbornik*, br. 6., Supetar, Skupština općine Brač, Savjet za prosvjetu i kulturu, 1968.

11. POPIS SLIKA

Većina slika potječe iz literature kojom sam se koristila prilikom pisanja rada, a fotografije 4, 6, 7, 13, 14, 15, 18, 19, 20, 23, 25, 27, 28, 29, 31, 33, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59 su moje vlastite, nastale prigodom obilaska lokaliteta o kojima sam pisala svoj diplomski rad.

<i>Sl.1 . Pogled iz zraka</i>	4
<i>Sl. 2 . Katastarska karta Blaca iz 1846. godine</i>	5
<i>Sl. 3 . Vertikalni profil staze (uspona i spusta)</i>	6
<i>Sl. 4 . Prilagodba organskoj strukturi</i>	8
<i>Sl. 5 . Put od Pustinje Blaca do uvale</i>	9
<i>Sl. 6 . Kompleks Pustinje Blaca, povezanost sa okolinom</i>	10
<i>Sl. 7 . Kompleks Pustinje Blaca</i>	10
<i>Sl.8 . Portret don Nike Miličevića, starijeg</i>	13
<i>Sl. 9 . Don. Nikola Miličević</i>	14
<i>Sl. 10 . Teleskop Carll Zeiss</i>	14
<i>Sl. 11 . Teleskop Carll Zeiss, Pustinja blaca</i>	15
<i>Sl. 12 . Don Nikola mlađi uz veliki teleskop</i>	16
<i>Sl. 13 . Kompleks cjeline Pustinje Blaca</i>	18
<i>Sl. 14 . Uvala Blaca</i>	18

<i>Sl. 15 . Koncertni klavir</i>	19
<i>Sl.16 . Škola u Pustinji Blaca, foto: Kristijan Brkić</i>	20
<i>Sl. 17 . Portret don Ivana Nemčića, upravitelja 1772.-1800.</i>	22
<i>Sl. 18 . Pogled na Pustinju Blaca</i>	23
<i>Sl. 19 . Kompleks Pustinja Blaca</i>	24
<i>Sl. 20 . Bogata zbirka starinskog oružja</i>	25
<i>Sl. 21 . Kuhinja s otvorenim ognjištem (kominom)</i>	26
<i>Sl. 22 . Don Nikola Miličević mlađi na kominu, oko 1920.</i>	26
<i>Sl. 23 . Pčelinjak od kamenih i betonskih ploča</i>	27
<i>Sl.24 . Nacrt pčelinjaka s numeriranim košnicama</i>	28
<i>Sl. 25 . Turanj za vino u Pustinji Blaca</i>	29
<i>Sl. 26 . Pogled iz daljine na Pustinju Blaca</i>	30
<i>Sl. 27 . Sjedinjavanje prirode i okoliša, Pustinja Blaca</i>	31
<i>Sl. 28 . Položaj crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Pustinji Blaca</i>	32
<i>Sl. 29 . Glavni oltar crkve Uznesenja Blažene Djevice Marije u Pustinji Blaca</i>	33
<i>Sl. 30 . Unutrašnjost crkve Uznesenja B. D. Marije</i>	34
<i>Sl. 31 . Venecijanski dužd i blatački svećenik Ivan Nemčić</i>	35
<i>Sl. 32 . Vodič po murvičkom okolišu, iz knjige: Samostani otoka Brača, 1993.</i>	36
<i>Sl. 33 . Primjer škrapovitog dijela Brača</i>	38
<i>Sl. 34 . Katastarski plan iz 1846. godine</i>	40
<i>Sl. 35 . Ruševine zgrade samostana picokara Silvio danas</i>	41
<i>Sl. 36 . Katastarski plan samostana "Stipančić"</i>	42
<i>Sl. 37 . Hib, litica iznad samostana Stipančić</i>	44

<i>Sl. 38 . Kapelica samostana picokara Dutić</i>	<i>45</i>
<i>Sl. 42 . Katastarski plan samostana "Dutić" i pustinjaka "Dračeva luka"</i>	<i>47</i>
<i>Sl. 43 . Samostan Dračeva luka</i>	<i>47</i>
<i>Sl. 44 . Samostan (špilja) Dračeva luka</i>	<i>48</i>
<i>Sl. 46 . Pogled na samostan Dračeva luka s juga</i>	<i>50</i>
<i>Sl. 47 . Ostaci zgrade samostanskog sklopa Dračeve luke</i>	<i>51</i>
<i>Sl. 48 . Rekonstrukcija (prikaz) tadašnjeg života</i>	<i>52</i>
<i>Sl. 49 . Prikaz kako je to nekada izgledalo</i>	<i>53</i>
<i>Sl. 50 . Odjeća se prala u lugu (pepeo od izgorenog drva)</i>	<i>54</i>
<i>Sl. 51 . Prikaz kako je nekada izgledalo</i>	<i>54</i>
<i>Sl. 52 . Obrada zemlje i vinove loze</i>	<i>55</i>
<i>Sl. 60 . Pogled iz zraka, Zmajeva špilja</i>	<i>64</i>

12. Internetski izvori

<https://hrcak.srce.hr/file/234909> (posjećeno 14.11.2021.)

<https://hrcak.srce.hr/file/128007> (posjećeno 16.01.2022.)

<https://hrcak.srce.hr/file/343435> (posjećeno 18.01.2022.)

<https://personal.oss.unist.hr/~mnizetic/Sve%C4%87eni%C4%8Dka%20pustinja%20Blaca-OCR.pdf> (posjećeno 17.11.2021.)

<https://speleolog.hr/wp-content/uploads/2020/08/Vodic-po-pristupacnim-spiljama-i-jamama-u-Hrvatskoj.pdf> (posjećeno 19.10.2021.)

<https://www.hps.hr/files/data/151/Speleologija%20u%20Hrvatskoj.pdf> (posjećeno 2.10. 2021.)

<https://personal.oss.unist.hr/~mnizetic/Sve%C4%87eni%C4%8Dka%20pustinja%20Blaca-OCR.pdf> (posjećeno 4.9.2021.)

